بســـــم الله الرحمـــــن الرحيـــــم

قبل از ارائه فهرست کتابشناسی توصیفی به تمهید مقدّمه‌ای می‌پردازیم. پس از پیروزی اعــراب مسلمان درمقابل حکومت ساسانی، زبان عربی همراه با دین اســلام به ایــران راه یافت. باورود دین مبین اسلام در ایران و گرویدن ایرانیان به سوی این دین مبین، به سبب عدم آشنایی اعراب با امور حکومتی و دیوانی، کارهای حکومتی واداری توسط ایرانیان مسلمان و به زبان فارسی انجام می‌گرفت. واین روش ادامه داشت تااین که در زمان حکومت حجّاج بن یوسف تمام کارهای حکومتی مشرق ایــران به عربی برگردانده شد واز این رو بود که ایرانیان برای گرفتن منصَب در حکومت ویا باقی ماندن بر منصب خویش شروع به فراگیری زبان عربی نمودند. جهت دیگر رواج این امر این بود که نگارش به زبان عربی برای دانشمدان کمالی محسوب می-گردید. وازدیگردلایل اصلی و مهم فراگیری زبان عربی ایرانیان، این دلیل را می‌توان برشمرد که ایرانیان برای فراگیری و یادگیری حقــایق و معــارف والای قرآن شروع به یادگیری زبان عربی نمودند .

### *علل پیدایش فرهنگ نامه‌های عربی به فارسی*

از آنجاکه اولین قدم در یادگیری زبان یک قوم فراگیری مواد لغــوی و مفــردات زبان آن قوم است علما و دانشمندان ایرانی روی به نگارش معاجــم لغــوی (عربــی به فارســی) آوردند . ونقطه‌ی شروع این کارعظیم منطقه خراسان بود زیرا به علّت دوری از سرزمین‌های عرب نشین نمی‌توانستند زبان عربی را مشافهتاً فراگیرند لذا روی به فراگیری از طریق دستنوشته‌های کلاسیک آوردند .[۱]

---

[۱] . این که دکتر حسین نصّار در المعجم العربی علّت نگارش این گونه فرهنگ‌ها را حفظ زبان اقوام و ملیّت‌ها می‌داند سخنی نسنجیده است هر چند این مسئله بعدها و در عصر ما از منافع این کار به شمار می‌آید . رک : المعجم العربی تاریخه و تطوّره ۱ : ۹۲.

## *اقسام فرهنگ نامه‌های عربی به فارسی*

فرهنگ نامه های عربی به فارسی بر دو قسم اند : فرهنگ های **منظوم** و **منثور** .(البته همان طور که لائح است فرهنگهای مصطلحات از مقسم خارج است و ما آنها را به عنوان تکمله در آخر مقال معرّفی مینماییم) که قسم دوم نیزخود به دو قسم تقسیم میشود ، فرهنگ های **دستگاهی** و **بنایی** . فرهنگنامه‌های دستگاهی رانیز میتوان به دو گونه تقسیم نمود :**چند موضوعی** و **تک موضوعی**.فرهنگ نامه های تک موضوعی نیز به فرهنگ‌های **لغات قرآن** و **مختص شعری** قابل انقسام است .

فرهنگ های بنایی نیز به دو قسم **عام** و **خاص** تقسیم میشود . وفرهنگ های خاص نیز به فرهنگ های **شامل مصادر** ، **شامل اسماء** ، **شامل اسماء و مصادر** و **شامل اسماء و افعال** منقسم میشود .[۱]

## *مقایسه فرهنگ نامه های عربی به فارسی*

تدوین فرهنگ نامه های عربی به فارسی تقریباهمان مراحلی راسپری کرده اند که معاجم عربی به عربی پشت سر نهاده اند هر چند که این فرهنگ نامه ها درزمان، ترتیب و روش لغتنامه و ...... تماما همانند فرهنگ نامه‌های عربی به فارسی نیستند .

برای مثال درفرهنگ های مختص به قرآن فرهنگ نامه **لغات القرآن** به ترتیب سوره های قرآن میباشد و نظیرآن را در فرهنگ های عربی به فارسی فرهنگ **المستخلص** و **لسان التنزیل** را میتوان یافت . ویافرهنگ نامه **المهذَّب فی وقع فی القرآن من المعرّب** براساس ترتیب الفبایی

---

[۱] . حسین نصّار فرهنگ‌های چند زبانه را از اقسام فرهنگ‌های دستگاهی می‌داند در صورتی که این فرهنگ‌ها قابلیّت مقسم قرار گرفتن برای دو قسم دستگاهی و بنایی را دارند نیز وی فرهنگ اصطلاحات را از اقسام فرهنگ‌های دستگاهی می‌داند در حالی که ما به الاشتراک در مقسم وضع در حقیقت لغوی است نه حقیقت شرعی و مصطلح علمی . رک : همان ۱ : ۳۹ به بعد .

قرآن میباشد و نظیرآن رادر فرهنگ نامه های عربی به فارسی فرهنـگ **جوامـع البیـان** و **وجـوه القرآن** رامیتوان یافت . ویا در فرهنگ هایی که بر حسب معانی و موضوعات لغت تدوین شده اند فرهنگ **غریب المصنف** ویا **المخصَّص** میباشد که نظیر آن درفرهنگ نامه های عربی به فارسی را میتوان فرهنگ **البلغه** و یا **مرقاة** و یا **السامی فی الاسامی** را میتوان یافت .

*بنده خدا : ابوالفضل خراسـانی اجبـارکـلایی*

*حـوزه علمـــیه جهـانگـیر خـــان قـــم*

*اردیبهشت ۱۳۹۳*

در این ضمیمه به صورت فهرست وار به ذکر فرهنگ های عربی به فارسی می‌پردازیم تا معلّم و متعلّم را در مرحله‌ی تحصیل ابتدائی لغت عربی مفید افتد. عمده‌ی استفاده ما از کتاب فرهنگ نامه-های عربی به فارسی اثر قیّم دکتر علینقی منزوی بوده است. هر چند بر این کتاب نقدهایی وارد است و مهمترین آنها عدم استقصای کامل می‌باشد لکن برای این مرحله تحصیل لغت کار بسیار ارزشمندی است و معلّم و متعلّم را کافی می‌باشد . ضمناً یادآور می‌شوم از ذکر فرهنگ‌هایی که نام خاصّی نداشته و مؤلفش شناخته شده نبوده است اجتناب نموده‌ام زیرا این فهرست را برای رجوع معلّمین و متعلّمین فراهم آورده‌ام نه به جهت کتابشناسی. امید به فضل و عنایت حق تعالی دارم که روزی موفّق به نگارش کتابشناسی جامع و پیراسته از خطایای گوناگون (علمی، ویرایشی و ...) در

زمینه‌ی فرهنگ های عربی به فارسی و فارسی به عربی بشوم و تا آن جا که می‌توانم در عرضه‌ی آن ها به دست طبع موفق باشم.

ابتداءً معاجم عربی به فارسی دو گونه‌اند:

۱) منظوم.

۱. زهرة الادب.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۲۰۲/۴فیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۱](اصل در کتابخانه لالا اسماعیل به شماره ۶۴۴/۴ موجود می‌باشد .[۲]

این منظومه اثر شکر الله بن شهاب الدین احمد القاضی بجمشکزک[۳] بن زکریا القاضی باصبهان می‌باشد. به تاریخ اتمام این منظومه در بند ۴۸ اثر اشاره شده که مربوط به سال ۶۴۰ قمری می‌باشد.

تاریخ سرودن این منظومه در انجامه آن چنین ذکر شده است :

---

[۱]. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۴۳۳ .

[۲] . فرهنگ های عربی به فارسی: ۱۲۵ .

[۳]. از بلاد کردستان است . رک : شرفنامه ۱ : ۳۲ .

داردراین تاریخ «خم » وقطعه «مح »

بیتـــــــــــــــها بی بیتها اندرعدد

گویا مصرع دوم تصحیف شده وصحیح آن چنین باشد [ بیت یا بی «بیتها=۴۸» اندرعدد ] زیراکه شماره بیتهای منظومه ۴۸ می‌باشد.

غرض او از نگارش چنین فرهنگی به جهت تعلیم صبیان بوده است ودراینکه آیا او در نگارش در غرب ایران از اثر فراهی پیروی کرده یا اینکه به طور مستقل این فکر به مغز او راه یافته است تردیدی وجود دارد. اما اگر او تحت تأثیر مستقیم فراهی نبوده است مسلما همان عواملی که در شرق ایران باعث سرودن این منظومه شده است در غرب ایران نیز مورد توجه می‌باشد. این منظومه دارای دو بخش است، بخش اوّل که تا بند بیست و هشت به طول می‌انجامد به ترتیب حروف الفبا به ذکر لغات می‌پردازد و بخش دوّم که از ابتدای بند بیست و نهم تا آخر کتاب است به ارائه مطالب علمی گوناگونی می‌پردازد که فهرست آن در ذیل می‌آید :

۱) بند۲۹ : برد العجوز .

۲) بند ۳۰ : کواکب سیار .

۳) بند ۳۱: اقالیم سبعه.

۴) بند ۳۲ : حروف ناصب مستقبل.

۵) بند ۳۳ : ناصب اسم ورافع خبر.

۶) بند ۳۴ : رافع اسم وناصب خبر.

۷) بند ۳۵ : اشکال رمل.

۸) بند ۳۶ : ترکیب سرکنجبین.

۹) بند ۳۷ : ترکیب اطرفیل.

۱۰) بند ۳۸ : نام ماه‌ها به زبان عربی بیابانی.

۱۱) بند ۳۹ : نام روزها به زبان عربی بیابانی.

۱۲) بند ۴۰ : نام بادهای شمال وجنوب و ... .

۱۳) بند۴۱: نام هشت بهشت.

۱۴) بند ۴۲ : نام نهرهای بهشت.

۱۵) بند ۴۳ : نام هفت جهنم.

۱۶) بند ۴۴ : نام بتها.

۱۷) بند ۴۵ : اوقات پارچه بریدن.

۱۸) بند ۴۶ : اوقات فصد و رگزدن.

۱۹) بند ۴۷ : اوقات معالجه.

۲۰) بند ۴۸ : پایان نامه .

اثر او دومین منظومه‌ای است که پیرامون لغت عربی به فارسی در سده هفتم و پس از نصاب فراهی نوشته شده است. ناظم در دیباچه نام خود و ترتیب منظومه‌اش‌را چنین یاد کرده :

**الحمد لواهب وجودالعالمین ومنورقلوب ... امابعدچنین گوید... شکرالله ابن لامام الاعظم شمس الملة و الدنیا و الدین شهاب الاسلام احمدالقاضی بمدینة جمشکزاک ابن الامام ... سیف الدین مولانا زکریا القاضی بمدینة اصفهان ... به نظم آورد... به حروف تهجی ... به جهت تعلیم صبیان ... چون به عنایت ... به اتمام رسید «زهرةالادب » نام نهاده گشت ...**

**ایـــــــــــــل الله ال ال وال کوراب است**

**سراب آل اهل آل رنگ وآل تن رنگ است خضاب**

۲. نصیب الفتیان و نسیب التبیان.

ن . چ :

**مجموعه آثار حسام الدین خویی**. خویی، حسام الدین حسن بن عبد المومن. مقدمه، تصحیح و تحقیق صغری عباس زاده. چاپ اول: تهران، میراث مکتوب، زمستان ۱۳۷۹. ۱ جلدی. ۹۵ تا ۱۲۸، وزیری.

این منظومه اثر حسام الدین حسن بن عبدالمومن خویی می‌باشد. وی ملقب به حسام الدین است و در اشعارش حسام تلخص می‌کرد. متاسفانه از تاریخ ولادت و وفات او اطلاعات زیادی در دست نیست و فقط این را می‌دانیم که او تاسال ۷۰۹ زنده بوده است زیرا وی تاریخ اتمام غنیة الکتاب را در این سال نوشته است.زادگاه او شهر خوی است و لکن به دلیل تهاجم مغول‌ها مجبور به ترک زادگاه خویش گردید و به آسیای صغیر مهاجرت کرد و در شهر قسطمونی[۱]به دربار مظفر الدین یولق ارسلان راه یافته است . او منشی دربار این پادشاه بوده و آن زمان دارای شهرت بسزایی بوده است. از حسام الدین ۶ اثردیگرمی‌شناسیم که در ذیل آورده می‌شود:

---

[۱]. این شهر در زمان کومننوس امپراطور روم ساخته شده و (castva comnemi ) قلعه کومننوس نام داشته است که در ترکی قسطمونی نامیده شده است ( kastamonu) رک : دایرهٔ المعارف فارسی ، زیر نظر مصاحب سال ۱۳۴۵ .

۱) نصیب الفتیان و نسیب التبیان:

در ضبط نام این اثر اختلافاتی وجود دارد که چلپی در کشف الظنون آن را نصیب الفتیان و نشیب الفتیان خوانده و نسخه شهشهانی نسیب الفتیان، نصیب الشبان رانسخه بدل دارد و همینطور محمد علی تربیت آن را تشبیب البیان نام نهاده است ولی ضبط درست همان است که در ابتدا به آن اشاره شده است . این اثر منظومه‌ای است که به پیروی از فراهی ساخته شده است . و این منظومه چنانچه خود در مقدمه گفته است در ۵۲ رباعی است که شامل ۳۵۵ بیت می‌باشد.[۱]

۲) تحفه: این اثردومین منظومه از حسام است که درباب لغات ترکی به فارسی است . ازاین اثر نسخه ای موجود نیست .[۲]

۳) ملتمسات: این منظومه شامل صد و اند قطعه که در باب ملتمسات متفرق از سلطان عصر سروده شده است .[۳]

[۱]. مجموعه آثار حسام الدین خویی : ۱۹.
[۲]. همان : ۲۵.
[۳]. همان : ۲۸.

۴) نزهةالکتّاب: این کتاب نخستین تالیف حسام است ودر باب انشاء فارسی است که در اویل محرم الحرام سال ۶۴۸ شوع شده و در اواخر همان ماه به اتمام رسید.[۱]

۵) قواعد الرسائل: کتابی است که بعد از نگارش نزهةالکتّاب توسط عبدالمومن تالیف شده است . این کتاب در انشاءاست و یک بخش آن در مورد دانشمندان آذر بایجان می‌باشد سرود شده است .[۲]

۶) رسوم الرسائل: ششمین رساله حسام الدین ، رسوم الرسائل و نجوم الفضائل است که در ۴ قسم است .[۳]

۷) غنیةالکاتب: او این کتاب را به والد خود تقدیم کرده است و در باب شیوه مکاتبات و معرفت ترتیب مخاطبات است .[۴]

۳. تجنیس الالفاظ.

ن . خ :

---

[۱]. همان : ۲۹.
[۲]. همان : ۳۵.
[۳]. همان : ۳۹.
[۴]. همان : ۴۰.

۱) نسخه شماره ۵۰۱۳/۴ کتابخانه ملک.[۱]

۲) نسخه شماره ۱۲/۱ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۲]

۳) نسخه شماره ۴/۱۶۴۳–۹/۱۹۳ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی.[۳]

۴) نسخه شماره ۲۹۱۱/۱ کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار.[۴]

۵) در کتابخانه دکتر صادق کیا به همراه چند نصاب دیگر نوشته شده و نصاب بدیع امیر خسرو نامیده شده است.[۵]

ن . چ س :

۱) این منظومه در سال ۱۲۶۵ قمری به چاپ سنگ به خط نستعلیق همراه منظومه بدیعی پخش شده است.[۶]

آغاز:

---

[۱]. فهرست کتابخانه ملک ۸ : ۱۶۶ .

[۲]. نشریه نسخه های خطی : ۴۰۸ .

[۳]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی ۸ : ۴۷۹۲ .

[۴]. فهرست کتابخانه سپهسالار ۵ : ۷۱۳ .

[۵] . فرهنگ های عربی به فارسی : ۱۶۲.

[۶]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۱۶۲ .

بسمله ثانی اوزان بحـــر رمل یعنی فاعلات

فـاعـــلات فـاعـــلات فـاعـــــلات

مصر شهر و شهر ماه و ماه آب و خوف سهم

سـهم تیر و اجنحه چو بـــال باشد بال جان

انجام:

این سه صنعت هست ده بیت تمام

چـــار قطا چـــار خیفا ای همـــام

لیک منقوط دو بیت آمـــــد از آن

تا معـــــارض عاجـــز آید اندر آن

سراینده این منظومه مشخص نیست زیرا روی نسخه ملک نوشته شده است: نصـاب امیر خسرو امّا درپشت جلد همان نسخه نوشته شده تجنیس الالفاظ عبدالرحمن جامی.

اما خود این منظومه در لغت عربی به فارسی  با این خصوصیت که کلمه عربی را به فارسی ترجمه کرده، وسپس معانی این کلمه فارسی را درصورتی که به عربی خوانده شود آورده است .[۱]

۴. سلک الجواهر.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۴۱۷۵/۱  فیلم های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۲]

۲) نسخه شماره ۲۶۰/۵ کتابخانه آیت الله فاضل خوانساری.[۳]

۳) نسخه شماره ۲۵۷/۶  مرکز احیاء میراث اسلامی.[۴]

۴) نسخه شماره ۴۲۰/۸ کتابخانه پژوهشگاه علوم و تحقیقات اسلامی قم.[۵]

۵) نسخه شماره ۲۶۷۶/۲ کتابخانه ملی تبریز.[۶]

۶) نسخه شماره ۲۰۱۶/۳۷ فیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. [۱]

---

[۱] . همان: ۱۶۰

[۲]. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۳ : ۲۵ .

[۳]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله فاضل خوانساری ۱ : ۲۳۷ .

[۴]. فهرست نسخه های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی ۱ : ۲۹۴ .

[۵]. فهرست پژوهشگاه علوم و تحقیقات اسلامی ۱ : ۳۵۱ .

[۶]. فهرست کتابخانه ملی تبریز ۲ : ۸۳۱ .

۷) نسخه شماره ۹۵۱۲/۲ کتابخانه ، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۲]

۸) نسخه شماره ۸۵۸۴/۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۳]

۹) نسخه شماره ۲۱۰۴۷ کتابخانه ملی تهران.[۴]

۱۰) نسخه بدون شماره حسین شهشهانی.[۵]

۱۱) در فهرست مخطوطات موصل ذیل مجموعه ای است که صحاح عجم و سلک الجواهر و نصاب فراهی و وسیلة المقاصد را دربر دارد.[۶]

آغاز:

( الحمد لله الذی زین الانسان بالرأس و الرأس بالانسان )

آغاز قطعات:

الله خدا احـــــد یکی دان          حی زنده رقیب چون نگهبان

انجام:

---

۱. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۶۳۸ .

۲.فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی ۳۰ : ۱۸۳ .

۳.فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱۷ : ۱۶۶ .

۴. فهرستواره دستنوشت های ایران به شماره ۱۵۴۴۲۰

۵. میراث اسلامی : ۵ : ۶۰۳ .

۶ . فرهنگ های عربی به فارسی : ۱۶۴.

مدا و کنه و شاو و غایت و حد و امد قصوی

قصاری و نهایت خاتمت چون عاقبت پایان

حمید این را بسال هفتصد و پنجاه هفت اندر

بپایانش رســــــانیدی بعـون خــالق یزدان

ناظم آن عبدالحمید بن عبدالرحمن حمید انکوری است که دارای تخلص (حمید) است. تاریخ اتمام این منظومه جمادی الثانی سال ۷۵۷ قمری می-باشد. او در نگارش این اثر از نصاب فراهی و نصیب الفتیان حسام الدین خویی پیروی کرده است. او در دیباچه نثری اثرخود می‌گوید که نخست ۳۵ باب دارد که این ابواب شامل ۵۰۰ بیت می‌شود، و سپس ۵۰ بیت دیگر به آن افزود. لیکن نسخه‌هایی که ازاین اثر موجود است شامل ۲۸ بند است که مجموع آن ۴۹۸ بیت شعر است. شاید این نسخه ها ۵۰ بیت افزوده را نداشته باشد و یا نویسنده دچار اشتباه شده و چند بند را در یک بند افزوده است. [۱]

۵. نصیب الاخوان.

ن . خ :

---

[۱]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۱۶۳ .

۱) نسخه شماره ۱۵۲۹۹/۲ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۱]

۲) نسخه شماره ۱۰۷/۳ کتابخانه میرزامحمدکاظمینی.[۲]

۳) نسخه شماره۲۲۷۶۶/۴ دانشکده الهیّآت دانشگاه فردوسی مشهد.[۳]

۴) نسخه شماره۱۶۴۳/۲-۹/۱۹۳ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی.[۴]

آغاز:

بسمله نامه بر نام کردگار جهان    کوست الله راحم و رحمان

پـس درود نبـی که شد منـزل    بزبان عرب برو فرقــــان

انجام:

سال شش بود هفتصد و هفتاد    کز مطهر شد این نوشته عیان

یارب این نامــه را قبــولی ده    تا شود شسته نامه عصـــیان

---

۱. فهرست مختصر نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی : ۸۶۱ .

۲. فهرست نسخه های خطی میرزا محمد کاظمینی ۱ : ۱۰۴ .

۳.فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیآت و معارف اسلامی مشهد ۳ : ۸۹۹ .

۴. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گاپایگانی ۸ : ۴۷۹۷ .

این منظومه که در باب لغت عربی به فارسی و به بحر رمل است اثر شاعری

است متخلص به مطهر که در دیباچه‌ی منظوم اثر خود گوید :

**(چون استاد پیش از من منظومه‌ای با قوافی مختلف و بحرهای**

**گوناگون در لغت سروده بود، من همه را در یک بحر آوردم).**

این منظومه دارای ۴۰۰ بیت شعر است که در سال ۷۷۶ سروده شده

است.[۱]

۶. محمّدیّه.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۹۵۱۲/۵ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۲]

آغاز:

بسمله و به نستعین ...

آغاز قطعات:

الله راحم کریم حاکم و فرد احد

---

[۱]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۱۶۵.

[۲]. فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی ۳۰ : ۱۸۴ .

واجد و عدل علیم ماجد و ترصمد

انجام:

عرف پیش خواجه شیخ خواجه ام یا

فعـــــلـــوا داخـــل اندرون کردند

این منظومه اثر بهاءالدین بن عبدالرحمن مغلمقره‌وی که آنرا برای شمس الدین محمد بن مخدوم بجلی حاج بخشی کوتاهیاتی سروده ودر محرم ۸۰۵ قمری به پایان رسانده است. منظومه‌وی در لغت به فارسی که دارای ۳۴ قطعه است که دارای ۲۰۰ بیت می‌باشد. [۱]

۷. مرقات الادب.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۳۲۰/۲ فیلم هاکتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. [۲]

۲) نسخه شماره ۴۳۳/۵ کتابخانه ملک. [۳]

---

[۱]. فرهنگنامه های عربی به فارسی : ۱۹۲.

[۲]. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۴۵۲ .

[۳]. فهرست کتابخانه ملک ۵ : ۲۹

۳) نسخه شماره ۲۰۲/۱ فیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۱]

۴) نسخه شماره ۱۹۲۹/۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۲]

آغاز:

ذکر بسم الله الرحمن الرحیم　　　شد کلـید مخزن دارحکیـــــــم

بعد حمد پادشـــاه لا یزال　　　آنکه ملک او مصون است از زوال

آغاز قطعات:

الــه است و الله نام خدای　　　که شد ذات اورا پرستش سزا

انجام:

گوشها بر ( احمدی ) نه کوچه دیده گوشها

کـــردی و دری نیابی تو بدیده ریب ها

---

[۱]. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۴۳۳ .

[۲]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناددانشگاه تهران ۸ : ۵۴۶ .

این فرهنگ منظومه‌ای است به قلم ملا احمدی کرمیـانی می‌باشد[۱] که در ۸۱۵ هجری قمری درگذشته است. ازاین فرد این آثار را می‌شناسیم:

۱) جمشید و خورشید : منظومه ای ترکی می‌باشد.

۲) سلیمان نامه : منظومه ای ترکی می‌باشد.

۳) شرح قصیده صرصری.

۴) مرقات الادب:

۴۲ بند از این منظومه درموضوع لغت است که واژه‌های عربی را به فارسی برگردانده است. و سپس۲۸ قائده راجع به علوم گوناگون همچون ادب، فقه، نجوم و . . . .جمع آوری کرده است. و درباره‌ی پادشاهی که اثر خود را به هدیه کرده این چنین می‌گوید:

طالع او تا ابد مســـعود باد     همچو نامش عاقبت محمود باد .[۲]

۸. تحفه علائی.

ن . خ :

---

[۱]. این مرد نباید با احمد داعی کرمیانی که صاحب فرهنگ منظوم عقود الجواهر است و در آینده به او اشاره می‌شود اشتباه شود. رک: کتابشناسی : ۱۷

[۲]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۱۸۳.

۱) نسخه شماره ۵۳۶۹/۱ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی.[۱]

۲) نسخه شماره ۲۲۱/۸ کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.[۲]

۳) نسخه شماره ۲۰۲/۲ فیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۳]

آغاز:

( افتتاح مقال بحمد نعمای بیعد و شکر آلای بیحد ملک متعال را بایدکه ذکر بابداع قدرت الوان ازهار. )

انجام:

آرام یافت خواطرم از فکر و از خطر

کین در درج مـعــانی شد تمــام

ناظم این منظومه محمد بن البوّاب است که اثر اومنظومه‌ای است درلغت به روش نصاب، اودر دیباچه خود نام ( نصاب الصبیان ) ابونصر فراهی و (

[۱]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی ۱۴ : ۱۵۲ .

[۲]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکز دائرهٔ المعارف بزرگ اسلامی ۱ : ۴۸ .

[۳]. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۴۳۳ .

نصیب الفتیان ) حسام الدین خویی راذکر کرده و به پیروی از آنان تصریح نموده است . این فرهنگ ۳۷ بند دارد که شامل ۲۹۳ بیت می‌شود.[۱]

۹. تحفة الفقیر.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۲۰۲/۳ فیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۲]

این اثر منظومه است که به پیروی از نصاب نگاشته شده ناظم این اثر ناشناس و شاید درسده نهم می‌زیسته. این اثر دیباچه‌ای دارد که متن آن نیز منظوم است وناظم نام کتاب را نیزدر دیباچه بیان کرده است. این اثر ۲۵ بند دارد که هر بند دارای بحر های گوناگون می‌باشد که مجموعا دارای ۴۸۲ بیت شعر است. وهمچنین اودرپایان هربند یک بیت در تقطیع و تعیین بحر آن مانند عقود الجواهر سروده است. [۳]

۱۰. کاتبیّه.

---

[۱].فرهنگ نامه های عربی به فارسی : ۱۸۷.

[۲]. فهرست فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۴۳۳ .

[۳]. فرهنگ نامه های عربی به فارسی :۱۸۹ .

نسخه‌ای از آن نمی‌شناسیم تنها حاجی خلیفه در کشف الظنون از آن چنین یاد کرده است:

(کاتبیه لغة منظومة فی خمس مائة بیت وأصلها: بالعربی وتفسیرها: بالفارسی وهی: علی الحروف.

أولها: (الحمدلله بأفصح اللسان ... الخ) .

لمحمد بن ولی بن رضی الدین، المشتهر: بکاتبی الأنقرهوی.

نظمها: بمغنیسا ،فی شعبان،سنة ۸۵۱،إحدیوخمسین وثمان مائة.

بإشارةالسلطان: محمد بن مراد الفاتح.)[۱]

این اثر متعلق به محمد بن ولی الدین رضی الدین کاتبی انقوری می‌باشد که منظومه‌ی وی دارای ۵۰۰ بیت و به ترتیب حروف هجاء می‌باشد.

۱۱. عقود الجواهر.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۲۹۲۴/۶ کتابخانه ملّی تبریز.[۲]

---

۱. کشف الظنون ۲: ۱۳۶۸ .

۲. فهرست کتابخانه ملی تبریز ۳ : ۹۶۴ .

۲) نسخه شماره ۳۷۰۲کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.[۱]

۳) نسخه شماره ۳۱۷۲/۲ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۲]

۴) نسخه شماره ۱۲۲۶/۱-۷/۱۲۶ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی.[۳]

۵) نسخه شماره ۱۲۶۴ فیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۴]

۶) نسخه شماره ۸۵۸۴/۲ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۵]

آغاز:

(الحمدلله مبدع البدایع و منشی الصنایع ......) .

انجام:

( .....یا امل الخایفین امح و اثبت لنا ماهو خیر القضا عندک ام الکتاب) .

این فرهنگ اثر احمد بن عبدالله بن داعی کرمیانی می‌باشد. او ادیبی است مسلمان و دارای مذهب حنفی که (داعی) تخلص می‌کرد که در (۸۱۰ یا

---

[۱]. فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی ۱۳ : ۵۲ .

[۲]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۱۰ : ۷۵۵ .

[۳]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی ۵ : ۲۹۱۱ .

[۴]. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۱۴۲ .

[۵]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱۷ : ۱۶۶ .

۸۲۰) درگذشته است. از آثار این مرد این آثار را می‌شناسیم که در ذیل به آن اشاره می‌شود :

۱) جنگ نامه : منظومه‌ای است به زبان ترکی که در باب جنگ سلطان سلیم با یزید عثمانی سروده شده است.

۲) دیوان شعر ترکی.

۳) منشأت ترکی(مراسلات).

۴) مفتاح الجنة: این اثر پیرامون فقه و عبادات می‌باشد.

۵) عقود الجواهر:

این اثر دیباچه‌ای دارد که که درآن نام مولف ، منظومه و مهدی الیه یاد شده است. این منظومه مشتمل بر پنجاه یک بند، درششصد و پنجاه بیت است اگر چه خود مولف در مقدمه گوید (در ششصد و پنجاه بیت و پنجاه و یک قطعه ) و همچنین در پایان هر بند یک یا دو بیت تغزل[۱] دارد ودر آن تقطیع آن بند ها را معین کرده است.

[۱]. به شعر هایی در وصف معشوق و عشقبازی با وی و کامروایی یا ناکامی عاشق گویند.

او در اصل حمد و ثنا وطواط را به نظم سلیس و ضبط دقیق اصلاح کرده است، وبه سلطان مراد بن محمد خان، هنگام تعلیم پیش کش ساخته است.[۱]

۱۲. نصاب حُسنی.

ن . خ :

در کتابخانه دکتر صادق کیا ضمن مجموعه نصابهای گوناگون می‌باشد. ودر ۱۲۵۲ قمری نوشته شده است، ۱۶ برگ ۱۲ سطری. هر سطر نیم شعر.[۲]

سراینده‌ای ناشناس در مورّخ ۹۶۶ه.ق، نامهای مذهبی و مقدسات را جمع آوری کرده و به فارسی ترجمه کرده است، این منظومه ۲۰۰ بیت است. و تاریخ پایان آن نیز ۹۶۶ می‌باشد.[۳]

آغاز:

نحـــمدالله ، الاله و آل خـــدای بندگان

راحم و رحمان بیشک چون رحیم است مهربان

---

[۱]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۱۷۹ .

[۲]. فرهنگنامه های عربی به فارسی :۲۰۸ .

[۳]. همان : ۲۰۷ .

۱۳. مثلّثات منظوم.

۱) نسخه شماره ۱۹۶/۲ کتابخانه حوزه علمیه امام صادق اردکان.[۱]

۲) نسخه شماره ۵۷۶۵/۶ کتابخانه ملک.[۲]

۳) نسخه شماره ۲۴۵۹/۵ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۳]

۴) نسخه شماره ۴ /۵۹ سازمان لغت نامه دهخدا.[۴]

۵) نسخه شماره ۶۷/۹ کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.[۵]

۶) نسخه شماره ۳ /۸۱۹ کتابخانه مدرسه نمازی خوی.[۶]

۷) نسخه شماره ۵۱ /۲۹۱۱ کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار.[۷]

۸) نسخه شماره ۸۶۱۰/۷ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی.[۱]

---

[۱]. فهرست کتابخانه حوزه علمیه اردکان یزد ۱ : ۱۹۰ .

[۲]. فهرست کتابخانه ملک ۹ : ۳۰ .

[۳]. فهرست نسخه های خطی کتاب خانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۹ : ۱۱۹۸ .

[۴]. نشریه نسخه های خطی ۳ : ۳۸ .

[۵]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکز دائرۀ المعارف بزرگ اسلامی ۱ : ۲۱۹ .

[۶]. مرکز احیاء میراث اسلامی دفترنهم :۸۳

[۷]. فهرست کتابخانه سپهسالار ۵ : ۵۰۰ .

۹) نسخه شماره ۱۶۳۱۵ض کتابخانه ، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۲]

۱۰) نسخه شماره ۱۰۷ کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار.[۳]

۱۱) نسخه شماره ۱۶۴۳/۵–۹/۱۹۳ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی.[۴]

۱۲) نسخه شماره ۲ / ۱۲۶۳۵ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی.[۵]

۱۳) نسخه شماره ۲۲۱/۴ کتابخانه مرکزدائرة المعارف بزرگ اسلامی.[۶]

۱۴) نسخه شماره ۲۳۹۳/۱–۱۳/۷۳ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی.[۷]

۱۵) نسخه شماره ۱۸۶/۱ کتابخانه میرزا محمد کاظمینی.[۱]

---

[۱]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیة الله العظمی مرعشی نجفی ۲۲ : ۱۸۶

[۲]. فهرستواره دستنوشت های ایران ج ۸ ص ۱۲۶۸ .

[۳]. فهرست کتابخانه سپهسالار ۲ : ۲۷۲ .

[۴]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی ۶ : ۳۵۰۴ .

[۵]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت ایت الله العظمی مرعشی نجفی ۳۲ : ۱۱۱ .

[۶]. فهرست کتابخانه مرکز ÷عارف ۱ : ۲۱۹ .

[۷]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی ۶ : ۳۵۰۵ .

۱۶) نسخه شماره ۳۴۱۹/۵ کتابخانه مرکزی دانشگاه.[۲]

۱۷) نسخه شماره ۲۷۲۵/۳ کتابخانه ملک.[۳]

۱۸) نسخه شماره ۲۲۷۶۶/۱ دانشکده الهیآت دانشگاه فردوسی مشهد.[۴]

۱۹) نسخه شماره ۱/۱ کتابخانه مدیر شانه‌چی.[۵]

۲۰) نسخه شماره ۲۸۹۶/۱۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه.[۶]

۲۱) نسخه شماره ۹۵۱۲/۳ کتابخانه ، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۷]

۲۲) نسخه شماره ۴۸۰۵/۲ کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.[۸]

۲۳) نسخه شماره ۵۴۷/۳ دانشگاه اصفهان.[۹]

۲۴) نسخه شماره ۱۴۱/۲ مرکز احیاء میراث اسلامی.[۱۰]

---

[۱]. فهرست نسخه های خطی میرزا محمد کاظمینی ۱ : ۱۶۶.

[۲]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱۱ : ۲۴۲۵ .

[۳]. فهرست کتابخانه ملک ۶ : ۱۰۳ .

[۴]. فهرست نسخه های خطی کتابخانهدانشکده الهیآت و معارف اسلامی مشهد ۳ : ۸۹۷ .

[۵]. نشریه نسخه های خطی ۵ : ۶۰۱ .

[۶]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱۰ : ۱۷۴۵ .

[۷] . فهرست مختصر نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی : ۷۱۲ .

[۸] . فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی ۷ : ۷۵۱ .

[۹]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسنادانشگاه اصفهان ۱ : ۴۱۸ .

[۱۰]. فهرست نسخه های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی ۱ : ۱۹۶ .

۲۵)نسخه شماره ۳۷/۲ سرود کتابخانه ، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۱]

۲۶)نسخه شماره ۱۳۶/۱۵ مجموعه ابراهیم دهگان .[۲]

۲۷)نسخه شماره ۱۶۳۰۹ض کتابخانه ، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی .[۳]

۲۸)نسخه شماره ۷۶۴۲/۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه .[۴]

۲۹)نسخه شماره ۱۶۳۹/۴ کتابخانه علامه طباطبایی شیراز .[۵]

۳۰)نسخه شماره ۷۹۲/۳ کتابخانه نور بخش .[۶]

۳۱)نسخه شماره ۴۲/۳ کتابخانه قاسم .[۷]

۳۲)نسخه شماره ۴۲۱۱/۴ کتابخانه ملک .[۸]

---

[۱]. نشریه نسخه های خطی ۱۳ : ۴۱۷ .
[۲]. فهرست مجموعه ابراهیم دهگان ۱ : ۱۶۹ .
[۳]. فهرستواره دستنوشت های ایران ۸ : ۱۲۶۹ .
[۴].فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱۶ : ۶۶۳ .
[۵]. نسخه پژوهی : ۳ : ۱۵۹ .
[۶]. نشریه نسخه های خطی ۱۳ : ۱۷۰ .
[۷]. نشریه نسخه های خطی ۵ : ۳۷۸ .
[۸]. فهرست کتابخانه ملک ۷ : ۲۷۴ .

۳۳) نسخه شماره ۲۷۹۴/۲-۱۵/۳۴کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی.[۱]

۳۴) نسخه شماره ۷۵۸۸/۲-۳۸/۲۰۸ همانجا.[۲]

۳۵) نسخه شماره ۱۷۷۶۸ض کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۳]

۳۶) نسخه شماره ۷۷۵/۱ کتابخانه طبسی حائری.[۴]

۳۷) نسخه شماره ۵۱۱۹/۱ کتابخانه ملک.[۵]

۳۸) نسخه شماره ۷۳۹۸/۷ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۶]

۳۹) نسخه شماره ۱۸۸۵/۱-۱۰/۱۹۵ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی.[۷]

---

[۱]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی ۶ : ۳۵۰۵ .

[۲]. همان ۶ : ۳۵۰۵ .

[۳]. فهستواره دستنوشت های ایران ج ۸ ص ۱۲۷۰ .

[۴]. فهرست خطی کتابخانه طبسی حائری ۷۷۵/۱ .

[۵]. فهرست کتابخانه ملک ۸ : ۲۱۷ .

[۶]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱۶ : ۵۴۵ .

[۷]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی ۶ : ۳۵۰۴ .

۴۰) نسخه شماره ۸۰۹/۵ کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.[۱]

۴۱) نسخه شماره ۹۳۰۰/۲ کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی.[۲]

۴۲) نسخه شماره ۱۰۶۴۴/۲ کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی .[۳]

۴۳) نسخه شماره ۹۰۶۳/۱-۶۰/۳ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی .[۴]

۴۴) نسخه شماره ۱۷۸۸/۷-۱۰/۹۸ همانجا .[۵]

۴۵) نسخه شماره ۴۰۴۳/۵-۲۰/۱۶۳ همانجا .[۶]

۴۶) نسخه شماره ۹۱۳۵/۱-۶۰/۷۵ همانجا .[۷]

۴۷) نسخه شماره ۳۳۹۲ کتابخانه وزیری .[۸]

۴۸) نسخه شماره ۵۵۷/۳ کتابخانه پژوهشگاه علوم و تحقیقات اسلامی .[۱]

---

۱. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی ۲ : ۲۱۹ .
۲. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی ۲۴ : ۹۳ .
۳. فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی ۱۸ : ۱۰۸ .
۴. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی ۶ : ۳۵۰۵ .
۵. همان ۶ : ۳۵۰۴ .
۶. همان ۶ : ۳۵۰۵ .
۷. همان ۶ : ۳۵۰۵ .
۸. فهرست نسخه های خطی کتابخانه وزیری یزد ۵ : ۱۶۳۷ .

۴۹) نسخه شماره ۱۱۹۴/۴ کتابخانه مدرسه فیضیه .[۲]

۵۰) نسخه شماره ۳۰۵/۳ کتابخانه مدرسه چهل ستون .[۳]

۵۱) نسخه شماره ۴۲۰/۷ کتابخانه پژوهشگاه علوم و تحقیقات اسلامی .[۴]

۵۲) نسخه شماره ۴۵۷/۱ همانجا .[۵]

۵۳) نسخه شماره ۸۶۶/۲ همانجا.[۶]

۵۴) نسخه شماره ۲۶۷۶/۶ کتابخانه ملی تبریز .[۷]

۵۵) نسخه شماره ۳۹۷۹/۲ کتابخانه مرکزی دانشگاه .[۸]

۵۶) نسخه شماره ۱۲۲/۲ سازمان لغت نامه دهخدا.[۹]

۵۷) نسخه بدون شماره /۲ فهرست نسخه های خطی حسن عاطفی .[۱۰]

---

[۱]. فهرست کتابخانه پژوهشگاه علوم و تحقیقات اسلامی ۱ : ۴۸۰ .

[۲]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مدرسه فیضیه قم ۳ : ۶۸ .

[۳].چند نسخه – ف – ۳۷۹ .

[۴]. فهرست کتابخانه پژوهشگاه علوم و تحقیقات اسلامی ۱ : ۳۵۰ .

[۵]. همان ۱ : ۳۸۵ .

[۶]. همان ۲ : ۱۲۷ .

[۷]. فهرست کتابخانه ملی تبریز ۳ : ۱۱۷۵ .

[۸]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه ۱۲ : ۲۹۷۵ .

[۹]. نشریه نسخه های خطی ۳ : ۴۵ .

[۱۰]. همان ۷ : ۷۵۵ .

۵۸) نسخه شماره ض۱۳۵۴۹ کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی .[۱]

۵۹) نسخه شماره ۸۹/۳ کتابخانه مدرسه صدر خواجو .[۲]

۶۰) نسخه شماره ۱۷۲۵۵ض کتابخانه ، موزه مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی .[۳]

۶۱) نسخه شماره ۱۷۴۳۸ همانجا .[۴]

۶۲) نسخه شماره ۱۷۸۳۵ض همانجا .[۵]

۶۳) نسخه شماره ۹۷ کتابخانه مرکز دارالحدیث .[۶]

۶۴) نسخه شماره ۶۸۷۲/۲ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی .[۷]

ن . چ . س :

---

۱. فهرست الفبایی کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی : ۴۸۳ .

۲. فهرست کتابخانه مدرسه صدر خواجو : ۷۰

۳. فهرستواره دستنوشت های ایران ج ۸ ص ۱۲۶۹ .

۴. همان .

۵. همان .

۶. فهرست نسخه های خطی کتابخانه تخصصی مرکز تحقیقات دارالحدیث : ۱۶۹ .

۷. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی ۱۸ : ۶۷ .

۱) ایران : بی ناشر به سعی و اهتمام محمد حسین بن آقا محمد جعفر اصفهانی، به خط عبد الله بن محمدرضا سدهی اصفهانی، ذی حجة الحرام ۱۳۰۸، جیبی، ۸ص ( صص ۸۷-۹۴ ) فارسی و عربی.[۱]

۲) ایران: بی ناشر، بدون کاتب، ۱۳۲۵، جیبی، ۱۰ص ( صص ۸۰-۸۹ )، فارسی .[۲]

۳) تهران: بی ناشر، به سعی و اهتمام آقا میرزامحمود تاجر کتابفروش خوانساری، به خط عبدالله تهرانی، ۱۳۰۸، جیبی، ۹ ص ( صص ۸۹-۹۷ )، فارسی .[۳]

۴) تهران: کارخانه استاد میرزا حبیب الله، با تصحیح و مقابله آقا سید جمال الدین واعظ همدانی، به سعی و اهتمام و درخواست ملا عبدالحسین و ملا محمود بن علی اصغر خوانساری، به خط عبدالله تهرانی، ۱۳۰۴، جیبی، بدون شماره صفحه، فارسی و عربی .[۴]

---

[۱]. فهرست کتابهای چاپ سنگی کتابخانه میر جلال الدین محدث ارموی ۲ : ۱۶۳۲ .

[۲]. همان ۲ :۱۶۳۱ .

[۳].همان ۲ : ۱۴۶۱ .

[۴]. همان ۲ : ۱۴۵۷ .

۵) ایران: بی ناشر، به سعی و اهتمام کربلائی و مشهدی محمدحسن کتابفروش، به خط محمد حسین بن محمد علی گلپایگانی، ۱۳۱۳–۱۳۱۴، جانمازی، ۹ص ( صص ۹۲–۱۰۰ )، فارسی و عربی.[۱]

۶) ایران: بی ناشر، بدون کاتب، بدون تاریخ، جانمازی، ۹ص ( صص ۸۶–۹۴ )، فارسی.[۲]

۷) ایران: کارخانه استاد ... ، به سعی و اهتمام آقا عباسعلی بن آقا اسدالله خوانساری، بدون تاریخ، جانمازی، بدون شماره صفحه، فارسی.[۳]

۸) دارالخلافه تهران: بی ناشر، به سعی و اهتمام علی اصغر بن عبدالجبار سمیرمی اصفهانی، به خط، میرزا محمد صادق قندهاری، ۱۲۸۴، جانمازی، (صص ۷۴–۸۱)، عربی به فارسی.[۴]

۹) دارالسلطنه تبریز: کارخانه آخوند مولی عباسعلی، با انشاءالدرر میرزا مهدی خان استرآبادی، یوسف علوی میلانی تبریزی بن میرزا جعفربن

---

[۱]. همان ۲ : ۱۳۱۸ .
[۲]. همان ۲ : ۱۳۱۵ .
[۳]. همان ۲ : ۱۳۱۳ .
[۴]. همان ۲ : ۱۳۱۰ .

میرزا محمدعلی بن میرزامحمد خراسانی، ۱۲۷۴، رقعی، ۱۰ص (صص ۸۳-۹۲)، فارسی.[1]

۱۰) دارالسلطنه تبریز: دارالطباعه دارالسلطنه تبریز، ۱۲۷۹، خشتی، ۸ص (صص ۶۹-۷۶)، فارسی و عربی.[2]

آغاز:

بسمله.

از پس حمد خداوند زمین و آسمان

کردم این نظم مثلث چون لالی عمان

در خط یک لفظ تا هر سه لغت حاصل شود

رو تو اورا کسر و فتح و ضم بدین ترتیب خوان

انجام:

لیک منقوط این دو بیت آمد از آن. تمت تمام شد نسخه متبرکه که مسمی به نصاب بدیع.

---

[1]. همان ۱ : ۸۳۳.

[2]. همان ۱ : ۶۹۴.

اما در اسناد نام این اثر به سراینده اختلافاتی وجود دارد که در الذریعه آقابزرگ، بدیعی به پنج شخص بر می‌گردد، که معروف ترین این افراد بدیعی اندجانی سمرقندی[۱]، تبریزی[۲]و صفوی[۳] می‌باشند که دارای شهرت می‌باشند. ودر این میان بدیعی تبریز است که ظاهرا در سده دهم میزیست و محمد علی تربیت نیز گوید دیوان غزل اورا دارم. و ابن یوسف در فهرست سپهسالار[۴] احتمال داده است که مثلث منظوم از این مرد باشد . وهمچنین سبک نظم نیز به آذربایجانی نزدیک تر است تا به خراسانی و سمرقندی.

مثلثات در اصطلاح لغت شناسان عرب به کلماتی گفته می‌شود که حرف اول آن کلمه به هر سه صورت فتح و کسر و ضم خوانده می‌شود و درسه صورت افاده معنایی نیز می‌کند .

این مثلثات نیز منظومه‌ای است به بحر رمل و به قافیه نون که در سده دهم سروده شده است .

---

[۱]. الذریعهٔ الی تصانیف الشیعهٔ ج ۹ ص ۱۳۱ .
[۲]. همان ۹ : ۱۳۰ .
[۳]. همان ج ۹ ص ۱۳۱ .
[۴]. همان ج۲ ص ۲۷۱ .

۱۴. فتحیّه در لغت عربیّة

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۲۸۶ کتابخانه مرکز دارالحدیث .[1]

۲) نسخه شماره ۴۲ مجموعه ابراهیم دهگان .[2]

ن . چ . س :

این کتاب در مجموعه‌ای همراه الفیه ابن مالک ، و تهذیب المنطق تفتازانی و چند کتاب دیگر دیگر به قطع جیبی در ۱۳۰۴ قمری به چاپ سنگ پخش شده است .[3]

آغاز:

حمدله اما بعد چنین گوید ابوالفتح حجازی – وقاه الله تعالی من شر المجازی – که چون نصاب الصبیان بر بعضی اخوان به سبب اشتباه حروف اوایل کلمات دشوار بود ... .

بهتر است از بحرها بحر رمل در اتفاق

---

[1]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه تخصصی مرکز تحقیقات دارالحدیث : ۱۵۱ .

[2]. فهرست مجموعه ابراهیم دهگان ۱ : ۵۷ .

[3]فرهنگنامه های عربی به فارسی : ۲۷۵.

بیش باشد طبع مارا سوی نظمش اشتیاق

انجام:

نیست اندر یاء مکسوره بجز لفظ یسار

کسر بر یا ثقل دارد از کرم معذور دار

ناظم این اثر ابوالفتح حجازی می‌باشد و غرض او از نگارش این اثر این بود که نصاب بر بعضی به سبب حروف اوایل حرکات دشوار بود برای دست به نگارش زده است. ترتیب این منظومه براساس حروف هجاء می‌باشد که ناظم برای هرحرف ۶ بیت، که در دو بیت کلمات مفتوح الاول و در دو بیت دیگر کلمات مضموم ودر دو بیت پایان کلمات مکسور الاول را جمع و به فارسی ترجمه کرده است. او درآغاز هربند نیز تقطیع آن بحر را با تغزل[۱] آمیخته است.[۲]

۱۵. نصاب معروف.

ن . خ :

۱) دکتر صادق کیا در تهران. در مجموعه‌ای به خط ۱۲۵۴ قمری می‌باشد.[۳]

---

[۱]همین مقاله : ۱۷.

[۲]. همان : ۲۷۵.

[۳].همان: ۲۹۵.

آغاز:

باب الالف، قال النبی (ص) اول ما خلق الله عشقی .[1]

آله است و الله یعنی خدای          احد و احد است و یکی رهنما

انجام:

درین جمـله الفاظ شد یک هزار    زمعروف این نسخه شد یادگار

دگربیســت الفــاظ گشتــه پدید    لغت را هزار اندرین شد مزید

همه سیصد و هفت بیت است این    دگر گشت هشــتاد بالا برین

این منظومه اثر شاعری متخلّص به معروف است

ا وکه لغات را به ترتیب حروف الفباء مرتب کرده است . او برای هر حرف بابی و در هرباب ده تا شانزده بیت سروده است و در آغاز هرباب حدیثی آورده که آغاز حدیث ازهمان حرف است . کتاب او دارای ۴۰۰ بیت می‌باشد . [2]

۱۶. ابواب العلوم.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۷۰۴۰/۲ مدرسه عالی سپهسالار .[1]

---

[1] .برای این روایت مدرکی پیدا نشد.

[2]. همان : ۲۹۴.

آغاز:

علی الله التوکل فی البدایه　　　علیـه الاعتمـاد فی النهایه

انجام:

نام بت من ز غایت لطف　　　آبی است میان گل چکیده

این اثرمنظومه‌ای است به قلم درویش جامی که از عبدالرحمن جامی متوفی ۸۹۸ متأخر است . این اثر در ۲ باب می‌باشد که باب اول پیرامون لغت، و باب دوم پیرامون اصطلاحات علوم شرعی و نام مقدسات و ائمه دوازده گانه می‌باشد.[۲]

۱۷. قنیة الفتیان .

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۲۹۱۱/۱ کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار .[۳]

۲) نسخه شماره ۲۲۱/۳ کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی .[۱]

---

[۱]. فهرست کتابخانه سپهسالار ۳ : ۳۱ .
[۲]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۲۲۹.
[۳]. فهرست کتابخانه سپهسالار ۵ : ۴۰۸ .

۳) نسخه شماره ۹/۱۹۳-۱۶۴۳/۳ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی.[۲]

آغاز: بسمله حمد ایزد را که داد او بنده را طبع روان

تا که در سلک بیان آورد نظمی چون همان

...رب خـــدا و بر گندم بر نیکی بر دشت

خیر بر و چر حقا خبز نان و خبر امتحان

انجام:

کرد انشا صدر بدر این قنیةالفتیان که هست

در لغـتـــــها نزد اهل فضل گنج شایـــگان

تا بگوید از صمـیم دل دعـــای جـــــــان او

هر که آرد در نظر این نسخه را از انس و جان

ناظم این اثر صدربن بدر می‌باشد. این اثر منظومه‌ای است نونیه که شامل ۱۹۶

---

[۱]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی ۱ : ۱۹۶ .

[۲]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی ۶ : ۳۲۲۸ .

بیت دربحر رمل است. او در این منظومه کلمات سه گانه شبیه به هم را که معانی مختلفی دارند را معنا می‌کند.[۱]

۱۸. گوهر منظوم .

این منظومه اثر شیخ محمد علی مولوی هندی است که درباب لغت عربی به فارسی می‌باشد . [۲]

ن . چ :

در هند به چاپ رسیده .[۳]

۱۹. تحفه وهبی.

**ن . خ :**

۱) نسخه شماره ۱۵۹۹/۵ – ۹/۱۴۹ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی.[۴]

---

[۱]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۲۲۸.

[۲]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۲۵۰.

[۳].فرهنگنامه های عربی به فارسی : ۲۵۰.

[۴]. فهرست کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی ۲ : ۸۰۹ .

این منظومه اثر محمد وهبی قونوی سنبل زاده که درقرن ۱۲۲۴ قمری دار فانی را وداع گفت. او ازشعرای بزرگ بود که در عصر سلطان سلیم سوم، به ایران آمد، و از جمله مسافرتی به شهر اصفهان داشته واین نصاب را در لغت عربی به فارسی به نظم در آورده است. وسپس دوباره به عثمانی بازگشته و ( نخبه وهبی ) را در لغت عربی به ترکی منظوم کرده است. ترتیب این منظومه نیز به ترتیب حروف هجاء، در قافیه منظم شده است.[1]

آغاز:

حمد بی حد او کرم فرماید

که آنک نعمتید ربـــی غایه

قیلدی از جمله او خلاق کریم

حضـرت آدمه اســـما تعلـــیم

انجام:

هزاران شکر ایدوب حقه دیدم تاریخ اتمامن

بحمدالله بو زیبا تحفه وهبی تمام اولدی

[1]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۲۵۲.

۲۰. نصاب شیدا.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۶۱/۵ کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران. [۱]

ناظم این اثر میرزا ابوالحسن، محمدعلی شیدای یزدی پیرو مذهب شیعه امامیه و از خانواده‌های سادات و فضلا می‌باشد که پدر در پدر لغوی و اهل علم بوده‌اند. در احوالات او وارد شده که به تعلیم و تعلم مشغول بوده است وبیشتر اوقات در جلسات علما و بزرگان شرکت داشته است. از خصوصیت های دیگر او این است که از قدرت حافظه بسیار بالایی برخوردار بوده است به طوری که وقتی قصیده‌ای[۲] ۷۰ بیتی در محضر او قرائت می‌شد، او نیز بعد ازقرائت آن، بدون آن که نوشته‌ای باشدآن قصیده را بدون هیچ اشتباهی و با همان ترتیب می‌خواند. ولی متاسفانه او در برهه‌ای اززمان دچار مرض مالیخولیا[۳]می‌شود، و همین مرض باعث می‌شود که او با تمام هوش و علمیت بالایش نزدیک به دوسال ازجامعه و مردم، دوری کند و راه عزلت را پیش

---

[۱]. نسخه های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات ۳ : ۲۵ .

[۲]. در اصطلاح انواع شعر، قالبی است که در یک وزن و یک قافیه ثابت سروده می‌شود، وهردو مصراع مطلع و همه مصراع های دوم آن دارای قافیه متحد است. رک : فرهنگ ادبیات فارسی : ۱۱۳۰.

[۳]. خلل دِماغی ، سودا و خیال خام . رک: فرهنگ جامع فارسی ۶: ۳۷۵۵.

بگیرد و عجیب اینکه بعد از اینکه از این بیماری بهبود یافت، در او همان هوش و علمیت قبل از بیماری مشاهده می‌شد و اندک خللی به آن‌ها وارد نشده بود، به طوری که هرآنچه که در ایام صحت و سلامتی به حافظه سپرده بود، که از جمله آنان، پانزده هزار بیت شعر و احادیثی که در منقبت ائمه علیهم السلام است، می‌باشد. و در آخر طایر روح پرفتوح این‌مرد الهی، صبح شب جمعه، ۲۶ ذیحجةالحرام ۱۲۲۹ قمـری، برابربا بیست و چهار آذر ماه جلالی[۱]، مصادف با سال ایت‌ئیل[۲] از ترکی بود . انشاءالله که با اجداد طیبین خود مشهور گردد.[۳]

این مرد بزرگ صاحب دیوانی می‌باشد که در تذکره میکده گفته شده که دارای سه هزار بیت شعرمی‌باشد.[۴] و در تذکره انجمن خاقان گفته شده که دارای شش هزار بیت است.[۵] که در ذیل قصیده‌ای از او آورده می‌شود :

ای خـــدا پیمبرت به دو کـــــون

---

[۱]. بنا به قول مشهور این را تاریخ ملکشاهی یا سلجوقی یا فارسی می‌گویند، و مبداء آن روز جمعه دهم ماه رمضان ۴۷۱ قمری ، مطابق با پانزدهم آذرماه ۱۲۹۵ رومی و سال ۱۰۷۸ میلادی می‌باشد . رک : اطلاعات عمومی پیام : ۲۲۵.

[۲]. سال سگ که ان را ایت‌ئیل گویند. رک : همان : ۲۲۶.

[۳]. تذکره میکده : ۱۶۵.

[۴]. تذکره میکده : ۱۶۶

[۵]. تذکره انجمن خاقان : ۵۲۰ .

این ستایشــگر آن ثنــا گستر

شرحی‌ازباب لطف و قهر تو است

قصــه خلــد و داستان سقــر

برندارد سپـــهـر خصــم تـورا

گرچه باشد به طبــع دون پرور

روز هیجا که یک سری شـویند

دسـت از جـان یـــلان اژدر در

شود از جیش و نعــره کـوس

چشم خور کور و گوش کیوان کر

توبر آیی به مرکبی که به سـیر

باز مـــانــد ز گـــرد آن صرصر

از دم تیـغ و گرز کوه شکـــن

انـــدر آن رزم رسـتخـــیز اثــر

دری اندر بر یکـــی جوشـــن

شکـــنی بر ســـر یکی مغـــفـــر

اثر دیگر او نیز نصابی است در ضبط لغات عربی که به شیوه ابونصر فـــراهی مرتب شده است و درآن لغات مذکور درفراهی یاد نشده و بندهای آن دارای صنایع بدیعی می‌باشد.

۲۱. مفتاح الّلغه.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۸۷۲ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۱]

۲) نسخه شماره ۴۲/۱ سازمان لغت نامه دهخدا.[۲]

آغاز: بسمله الحمدلله الذی ارسل کل رسول علی قومه بلسان الذی یتکلمون به.

این منظومه اثر محمد جعفر بن میرزا محمد مبارکی لنجانی[۳] اصفهانی مورّخ ۲۷ربیع الثانی۱۲۴۷ هـ . ق می‌باشد. از مقدمه کتاب و مندرجات آن به دست می-آید که دارای تحصیلات مقدماتی بوده و بهره چندانی از دانش نداشته است و

---

[۱]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۳ : ۱۰۷ .

[۲]. نشریه نسخه‌های خطّی ۳ : ۳۵ .

[۳]. لنجان به کسر لام و سکون نون و فتح جیم ودر آخر آن الف و نون . نام منطقه‌ای است که در جنوب شهر اصفهان واقع شده که زاینده رود از آنجا عبور و به شهر می‌آید .

کتاب خود را با مراجعه به قاموس، صحاح، کنز اللغه و... به تقلید از ابو نصر فراهی که دارای ۳۱۰۰ بیت می‌باشد به نظم تالیف کرده است. [۱]

۲۱. مرقات الصبیان.

ن . چ . س :

این منظومه در سال ۱۳۱۷ قمری درقطع خشتی در ۴۸ برگ که درهر صفحه نیز ده بیت می‌باشد به چاپ سنگی چاپ شده است. [۲]

این منظومه اثر سید محمد باقر مجتهد زاده گنجه‌ای است که در سده چهاردهم میزیسته است. اودر این منظومه کلمات عربی، و ترکی را به فارسی ترجمه کرده است.

۲۲. سبیکة المعانی للمصادر و المبانی.

ن . چ . س :

۱) این کتاب در سال ۱۳۴۵ قمری بااجازه اداره فرهنگ آذربایجان، برای تدریس در متوسطه تبریز به خط آقای اهری و به کوشش ابوالقاسم صحاف،

---

[۱]. فرهنگ های عربی به فارسی: ۲۵۱

[۲]. فرهنگنامه های عربی به فارسی : ۲۹۰ .

در تبریز به چاپ سنگی چاپ شده است. این چاپ ۲۰۱ صفحه می‌باشد که در دنباله آن منظومه (توقیعات تقاویم ) از همین ناظم (ملا حسن اهری ) چاپ شده است.[۱]

ملاحسن اهری بزرگ ایل شاهسون بود و در ایل شاهسون مقام قضاوت را دارا بود. او معیشتش از راه گله‌داری گذرانده می‌شد و به دلیل این که وی فردی کتاب دوست بود در اهر کتابخانه‌ای داشت. اودر سال ۱۳۵۱ فوت نموده است.آثاری که از این مرد می‌شناسیم در ذیل آورده می‌شود :

۱) منظومه‌ای است که درباب توقیعات تقویم می‌باشد که در آغاز آن گفته :

چو در تقویم بود الفاظ مشکل به کشف آن همه دل بود مایل

۲) سبیکة المصادر للمصادر و المبانی :

منظومه‌ای است که دارای یک هـــزار و دویست و هفتاد و پنج بیت می‌باشد که درآن

شش هزار و پانصد لغت عربی را به فارسی ترجمه شده است.

**۲)** منثور .

---

[۱]. همان : ۲۶۷ .

قسم دوّم نیز دو گونه‌اند :

۱) فرهنگ‌های دستگاهی :

فرهنگی که کلمات برحسب معنی و معانی بر حسب موضوعات چینش می‌شوند .

فرهنگ های دستگاهی را می‌توان به گونه تقسیم نمود :

۱. تک موضوعی.

در فرهنگ‌های عربی به فارسی که می‌شناسیم می‌توان این بخش را دارای اقسام زیر دانست:

۱) فرهنگ‌های قرآنی. تعداد این فرهنگ‌ها بسیار است. این فرهنگ ها به چهار صورت تبویب شده اند :

**الف)**به ترتیب انواع کلمات (اسم، فعل و...).

**ب)** به ترتیب عکس سوره های قرآن ازسوره ناس تا بقره.

**ج)** به ترتیب سوره های قرآن ازسوره حمد و بقره تا ناس.

**د)** به ترتیب حروف هجاء الفباء.

که ما در ذیل هر فرهنگ به نوع آن اشاره می‌نماییم.

اینک به اسامی آنها اشاره می‌کنیم :

۱. ترجمان قرآن.

منسوب به ابوعبدالله حسین بن احمد زوزنی.

این اثر اوّلین بار توسط کارل بروکلمان در تاریخ الادب العربی به زوزنی منسوب گشته است .[۱]

ن . خ :

شماره‌ی ۴۰۱ کتابخانه‌ی گوته.

شماره ۱۱۶۴ کتابخانه‌ی انیوریسته‌ی استانبول.

فرهنگ مذکور فرهنگی است درتفسیر واژه ها و مفردات قرآن که به فارسی ساده می‌باشد. این فرهنگ از نوع فرهنگ های دسته اول می‌باشد. ودر هرسوره فقط آن واژه را می‌آورد که که در سوره های پیشین نبوده.

آغاز :

افتاده : من ترجمان الزوزنی. نوع فی الاسماءالمبهمة و المضمرة . هذا : این مرد .....[۲]

---

[۱]. تاریخ الادب العربی ج۵ ص۲۰۷

[۲]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۱۷ .

۲. لسان التنزیل.

ن . خ :

ن . چ :

۱) **لسان التنزیل**. به اهتمام دکتر مهدی محقق. چاپ دوم: تهران، بنگاه ترجمه و نشرکتاب، ۱۳۵۵. ۱جلدی. ۴۲+۳۹۲، وزیری.

۲) **لسان التنزیل**. به کوشش مهدی محقق. چاپ چهارم: تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲. ۱ جلدی. سی و پنج + ۳۸۹، رقعی.

این فرهنگ ازفرهنگ های دستگاهی مختص به قرآن است که از فرهنگ نامه‌های نوع دوم می‌باشد. مولف فرهنگ نامه مذکور نامعلوم می‌باشد اما در اواسط کتاب از ابابکر تمجید کرده وبه دست می‌آید مولف کتاب از اهل تسنن می باشد. کتاب مذکورکتابی است که در آن لغات مفرد و مرکب قرآن به فارسی ترجمه روان شده و نیز به بیان اشتقاق کلمات و اشاره به مفرد و جمع بودن آنها دارد. وهمچنین تنبیه بر برخی از مباحث صرفی و نحوی و بیانی نیز شده است.این

کتاب برعکس روش متداول قرآن نوشته وازفاتحه وناس شروع و به بقره ختم میشود. تاکنون کتابی در ترجمه لغات قرآن به تفصیل این کتاب در دسترس اهل دانش نبوده است.

۳. تراجم الأعاجم.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۴۳۰ فیلم های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران .[۱]

۲) نسخه شماره ۳۶۵۲ کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.[۲]

۳) نسخه شماره ۱۴۵۶ همانجا .[۳]

۴) نسخه شماره ۱۳۲۳۲ کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی.[۴]

۵) نسخه شماره ۲۰۳۴ فیلم های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۵]

---

[۱]. فهرست میکرو فبلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۴۷ .

[۲]. فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی ۱۳ : ۲۱ .

[۳]. همان ۱۳ : ۲۰ .

[۴]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی ۳۳ : ۴۳۸ .

[۵]. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۴۷.

۶) نسخه شماره ۱۴۸۴۸ کتابخانه دانشکده الهیآت دانشکده فردوسی مشهد.[۱]

۷) نسخه شماره ۲۷۷/۱ کتابخانه مدرسه باقریه.[۲]

ن . چ :

**تراجم الاعاجم**. غزنوی، ابوالمعالی احمد بن محمد. به اهتمام مسعودقاسمی و محمود مدبری. چاپ دوم: تهران، اطلاعات، ۱۳۸۹. ۱جلدی. بیست وپنج+۳۳۶. رقعی.

این فرهنگ ازنوع فرهنگ نامه های دستگاهی تک موضوعی مختص به قرآن می‌باشد. که از فرهنگ‌های نوع دوم فرهنگ نامه های قرآنی می‌باشد. در انتساب این فرهنگ به مولف فرهنگ مذکوراختلافاتی می‌باشد که در کشف الظنون از کتاب تراجم الاعاجم یاد شده و مولف آن را شخصی به نام محمد بن بقالی ابی القاسم خوارزمی معرفی گردیده و فوتش به سال ۵۶۲ هـ . ق است. البته انتساب این امر به خوارزمی محل شک می‌باشد چون که در

---

۱. فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیآت و معارف اسلامی مشهد ۲ : ۱۴۹ .

۲. تراثنا س۶ ش ۳ : ۱۱۱.

صفحه ی آغاز نسخه مورخ ۶۶۸ ه . ق مصنف کتاب ابوالمعالی احمد بن محمد خوارزمی نوشته شده و با توجه به اینکه در صفحه ی عنوان نسخه‌ی موردّ ۶۶۸ نام مولّف صریحا ابوالمعالی احمد بن محمد الغزنوی یاد شده بنابراین مولّف تراجم الاعاجم را فعلا باید همین شخص دانست. لغات کتاب مذکور ۴۰۰۰ است. شماری از این لغات مفرد، مرکّب، مترادف و متشابه می باشد و شماری دیگر عبارت قرآنی است مولّف علاوه بر ذکر صورت های ماضی و مضارع مصادر و اشاره ی به مفرد و جمع بودن کلمات دارد و جای جای این کتاب به توضیح صورت های صرفی و ریشه‌ی اشتقاق نیز می پردازد لغات این فرهنگ عکس سور قرآن است و از سوره ی فاتحه و ناس شروع و به بقره ختم می شود معانی برخی از لغات این فرهنگ گاه همان معادل عربی است و گاه تا چهار و پنج معادل فارسی را برای یک لغت عربی ذکر نموده است. دیباچه ی این کتاب با اندک اختلافی همانند فرهنگ لسان التنزیل می باشد. [1]

---

[1]. تراجم الاعاجم : ۱ .

۴. وجوه قرآن.

ن . خ :

ن . چ :

وجوه قرآن. تفلیسی، ابوالفضل حبیش بن ابراهیم. به اهتمام دکتر مهدی محقق. چاپ ۲: تهران، انتشارات دانشگاه تهران، شهریور ۱۳۷۱. ۱جلدی . سی وچهار + ۳۷۵، وزیری.

این فرهنگ از فرهنگ های مختص به قرآن است. واین فرهنگ ازنوع فرهنگ های بخش چهارم می‌باشد. نویسنده این فرهنگ ابوالفضل حبیش بن ابراهیم بن محمد تفلیسی از دانشمندان قرن ۶ هجری که در علم لغت و نجوم و طب تبحر داشت وآثار گرانبهایی از او به جامانده است که از جمله آن آثار: قانون ادب، التصریف، بیان الصناعات، التلخیص فی علل القرآن، کامل التعبیر، کامل التدبیر، المدخل الی علم النجوم و .... اما آنچه مسلم است این بود که او با قلج ارسلان بن مسعود از سلاجقه روم که در سال ۵۱۱ به سلطنت رسید ودر ۵۵۸ وفات یافته هم زمان بوده. وبعضی از تصنیفات خود

را از جمله کامل التعبیر و قانون ادب را برای او تالیف کرده و سال وفات اورا نیز سال ۶۰۰ نوشته اند. ومراد از وجوه موضوعٌ له کلمه نیست بلکه مستعملٌ فیه آن است، یعنی کلمه ای در حین به کار بردن انصراف به یک معنی پیدا کند، اعم از اینکه آن معنی حقیقی باشد یا مجازی یا استعاری یا کنایی و نیز به نحو اشتراک لفظی باشد،یا اشتراک معنوی (یعنی در این کتاب لغاتی از قرآن که دارای معانی گوناگون می‌باشد آمده است).

آغاز:

سپاس و شکر خدایی را که خالق دو جهان‌است، مالک ذوالجلال و دیان است ...چنین گوید شیخ ادیب ابوالفضل حبیش بن ابراهیم بن محمد التفلیسی رضی الله عنه که چون از تصنیف کتاب بیان التصریف بپرداختم نگاه کردم بکتاب وجوه قرآن که مقاتل بن سلیمان بتازی ساخته بود ....)

انجام:

یوم: بدانکه یوم در قرآن بر سه وجه باشد ......سپری شد کتاب وجوه قران روز پنجشنبه بیست و چهارم ماه صفر .....والحمدلله حق حمده و صلواته علی خیر خلقه محمد و آله و اصحابه وسلم تسلیماکثیرا .

۵. جوامع البیان درترجمان القرآن.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۸۳۹ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۱]

۲) نسخه های ۶۱۷۳ فیلم های کتابخانه مرکزی دانشگاه .تهران.[۲]

این فرهنگ اثر شرف الدین حکیم ابوالفضل حبیش بن ابراهیم بن محمد تفلیسی می‌باشد. او متوفی ۶۲۹ قمری است که اثرات دیگر مولف کتاب کامل التعبیر، صحةالابدان و تلخیص علل القرآن می‌باشد. اودر غرض تالیف خود در دیباچه خویش این دلیل را بیان می‌کند که چون ترجمان القرآن ابوجعفر بن محمد بن خلیل زوزنی، و غریب القرآن عزیزی، و مشکل القرآن ابن

---

[۱]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱ : ۹۲.

[۲]. فهرست میکرو فیلم‌های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۳ : ۲۰۵.

قتیبه، و ترجمان القرآن علی بن حسین خازنقاینی را دیدم ، و در هر کدام نقصی یافته، خواستم کتابی سازم که همه مطالب آن کتابها را دربر داشته باشد. ترتیب این فرهنگ بدین صورت است که به ۲۸ باب تقسیم شده که خود این ابواب به سه بخش اسم و فعل و حرف منقسم می‌شود. در این فرهنگ کلمات به ترتیب حروف هجا مرتب شده اند .

آغاز :

کتاب جوامع البیان در ترجمان القرآن. به نام رحمان شروع کردم. سپاس خدای را که حی و حلیم است، قدیم و بزرگوار و حکیم است، مالک و ذوالجلال و عظیمست ..... چنین گوید شیخ ادیب ابوالفضل حبیش بن ابراهیم بن محمد تفلیسی .... .

انجام :

پس این قیاس را نیک نگاه می‌باید داشتن تا خطای نیفتد انشاءالله سپری شد کتاب جوامع البیان ...

این اثر توسط حسن موسوی به عنوان پایان نامه مقطع دکتری دردانشگاه تهران تحقیق وتصحیح گردیده است.

۶. المستخلص فی ترجمان القرآن.

ن . چ :

**المستخلص فی ترجمان القرآن (جواهرالقرآن).** بخاری، محمد بن محمد بن نصر. تصحیح، تعلیق، توضیح سید محمد علوی مقدم، دکتررضا اشرف‌زاده. چاپ اول: تهران، مرکزفرهنگی نشررجا، زمستان ۱۳۶۵. ۱ جلدی . نوزده+۳۷۲ ، رقعی.

این فرهنگ از فرهنگ های مختص به قرآن می‌باشد که در ترجمه فارسی لغات، هم از دقت بالا و هم از لغات فارسی کهن و ترکیبات دلنشین استفاده کرده است. البته لاذم به ذکر است که مولف در ذیل بعضی لغات مسائل نحوی، تفسیری و اختلافات در قرآت راذکر نموده است. مولف از بزرگان قرن ششم و هفتم هجری قمری است که در سال ۷۱۰-۷۱۱ زنده بوده است واز احوالات این مرد آگاهی

زیادی در دست نیست و تنها این را می‌دانیم که در علوم قرآنی و لغت تبحر داشته و نیز به دلیل تمجید هایی که او از بعضی صحابه می‌کند این را می‌رساند که او از اهل تسنن بوده است.

آغاز:

الحمدلله و سلام علی عباده الذین اصطفی علی الخصوص علی محمد عبده و رسوله المصطفی. العو و العیاذ : پناه گرفتن به کسی یا به چیزی یا به جایی.

انجام:

سورة الناس ست آیات .... و الله تعالی علی ما یشاء قدیر و بالاجابة جدیر و هو نعم المولی و نعم النصیر و السلام علی الرسول البشیر النذیر .

۷. ترجمان قرآن.

ن. خ :

ن . چ :

**ترجمان القرآن**. جرجانی، میر سید شریف. تدوین عادل بن علی بن الحافظ. به کوشش سید محمد دبیر سیاقی. چاپ دوم: تهران انتشارات بنیاد قرآن، فروردین ۱۳۶۰. ۱ جلدی.(و + ۱۴۷)، رقعی.

ترجمان القرآن، اثر علامه محقق علی بن محمد بن علی الحسینی الجرجانی الحنفی است که معروف به سید شریف می‌باشد . او در تاکو از نواحی استرآباد در سال ۷۴۰ قمری متولد شده است وپس از رشد محضرقطب الدین رازی و اساتید زیادی را درک نموده است. وی از سال۷۸۷ مأمور تدریس در دارالشفاء شیراز گشت است وتا سال ۷۸۹ که سال تسلط تیمور بر فارس است، در دیار سعدی و حافظ توطن داشته ودر این سال به دستور تیمور به سمرقند رفت و در آنجا زندگی می‌کرد. او تا مرگ تیمور در سمرقند بوده و بعداز مرگ او دوباره به شیراز رفته است و در همین شهر رحلت نموده است. از جمله تصنیفات وی الاصول المنطقیه، تعریفات العلوم و تحدیدات الرسوم، شرح بر مطول تفتازانی،شرح تصورات و تصدیقات شمسیه وصرف میر به زبان فارسی که در علم صرف

شهرت خاصی دارد را می‌توان بر شمرد. کتاب مذکور همچون المستخلص و لسان التنزیل به ترتیب سوره های قرآن می‌باشد. این فرهنگ بر خلاف برخی از فرهنگ ها که گاهی به جای یک واژه جمله‌ای را ترجمه کرده است فقط ترجمه واژه ها و مفردات قرآن را آورده است.

۸. ترتیب ترجمان القرآن.

ن . خ :

ن . چ :

**ترتیب ترجمان القرآن**. الحافظ، عادل بن علی. به کوشش سید محمد دبیر سیاقی. انتشارات بنیاد قرآن. تهران. چاپ دوم: فروردین ۱۳۶۰ . ۱جلدی :۹۹ تا ۱۴۷، رقعی.

نویسنده این فرهنگ علامه محقق میر سید شریف جرجانی است. ولی عادل بن علی که از قرّا و حفاظ قرآن و صاحب مشرب ظاهریان، بوده است، و همچنین از مخالفان جدی حکمت و فلسفه و

عرفان بوده است، کتاب ترجمان قرآن جرجانی را به هم ریخته و آن را به ترتیب حروف هجا در آغاز واژه ها مرتب کرده است.

۹. ترجمان القرآن.

منسوب به تاج الدّین بن محمّد بن ابراهیم الهاشمی.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۱۱۴۰ کتابخانه علامه طباطبایی.[۱]

۲) نسخه شماره ۴۳۹۰/۴ مرکزاحیاء میراث اسلامی.[۲]

۱۰. الدرر فی ترجمان القرآن.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۵۲۹/۱۳ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۳]

۲) نسخه شماره ۷۵ کتابخانه مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.[۴]

---

[۱]. نسخه پژوهی ۲ : ۱۲۶.

[۲]. فهرستواره دستنوشت های ایران ج ۲ص ۱۱۱۴ .

[۳]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۱ : ۳۲۸.

[۴]. فهرستواره کتابخانه مینوی : ۱۷۲.

ن . چ :

المروزی، محمد بن المنصور المتحمّد.

این فرهنگ ازفرهنگ های مختص به قرآن می‌باشد که مولف آن شیخ الاسلام، شمس العارفین محمدبن منصور المتحمد المروزی است .

۱۱. تفسیر مفردات قرآن .

اثر ناشناس.

این اثر توسط عزیز الله جوینی تصحیح گردیده است .

۱۲. خلاصة جواهر القرآن.

اثر ابوبکر اسحاق بن تاج الدین ابی الحسن الحافظ المولتانی.

تصحیح ظهورالدین احمد. پاکستان ،۱۳۶۴ .

۱۳. قسطاس مستقیم و مفتاح قرآن کریم .

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۱۲۵۳ مکتبه شیخ علی حیدر.[۱]

---

[۱]. فهرست نسخه های خطی شیخ علی حیدر مؤید ۳ : ۲۱۳.

۲) نسخه شماره ۱۱۹۶۶ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۱]

۳) نسخه شماره ۷۲ سازمان لغت نامه دهخدا.[۲]

ن . چ :

قسطاس مستقیم. رازی، محمد علی بن شاهقلی

به تصحیح محمود مدبری استاد دانشگاه کرمان و در حال نشر است.[۳]

۱۴. **نثر طوبی یا دائرةالمعارف لغات قرآن مجید**. شعرانی، ابوالحسن و محمدقریب. چاپ سوم: تهران ، انتشارات اسلامیه، ۱۳۸۸. ۲جلدی. ج۱ : ۳۵۸ ص ، ج۲ : ۱۶ + ۴۰۶. وزیری.

این فرهنگ‌نامه پیرامون لغات مشکل تفسیر روح الجِنان و روح الجَنان، ابوالفتوح رازی می‌باشد که خود این تفسیر نیز به دستان مبارک علامه شعرانی تصحیح گردیده است. علامه در این فرهنگ که از فرهنگ های نوع چهارم می‌باشد لغات نا مأنوس را بررسی

---

[۱] فهرست مختصر نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی : ۶۱۲.

[۲]. نشریه نسخه های خطی ۳ : ۲۸.

[۳]. منزوی در این جا از فرهنگی یاد می‌کند به نام انتخابیه که فرهنگ لغت نیست بلکه جامع المصطلحات است .

کرده و اگر یک مطلبی چندین باردر کتاب تفسیر آمده باشد شماره جلد و صفحه آن را آورده است تا شخص بتواند مطلب خود را بیابد. لکن متاسفانه علامه تا اواسط این فرهنگ را با دستان خود انجام داده است و پس از فوت ایشان ادامه کار به آقای محمد قریب واگذار شده است . همچنین این فرهنگ دارای رموز و اختصاراتی می‌باشد که برای یافتن حرکت عین الفعل وضع شده است که به ترتیب زیر می‌باشد:

۱. (ن) : از باب نَصَرَ یَنصُرُ

۲. (ض) : ازباب ضَرَبَ یَضرِبُ

۳. (ف) : ازباب فَتَحَ یَفتَحُ

۴. (س) : ازباب سَمِعَ یَسمَعُ

۵. (ک) : ازباب کَرُمَ یَکرُمُ

۶. (ح) : ازباب حَسِبَ یَحسِبُ

۲) فرهنگ‌های مختصّ دبیری.

۱. فصلی ازرسائل ابوالفضل بیهقی (صاحب تاریخ بیهقی)

اثرابوالفضل محمّد بن حسین بیهقی.

ن ۰ چ:

۱. چند سخن که دبیران در قلم آرند. بیهقی، ابوالفضل. ویراسته صادق کیا. چاپ اول: تهران، انتشارات اندیشه نیک، ۲۵۳۵ شاهنشاهی . هفت + ۳۴، رقعی .

۲. پارسی نغز

این فرهنگ اثر یکی از دبیران مطلع و پر کار در بار مرز بانان ایرانی می- باشد که در سده هفتم میزیسته است . در دیباچه کتاب آمده است که فقط شامل واژه هایی از زبان عرب است که نویسندگان و دبیران فارسی زبان آنها را درمنشأت خویش به کار می‌برند و متداول و مستعمل ایشان است. اما در عمل به این اکتفا نشده وبیشتر واژه های عربی در آن گرد آمده و به تفصیل از آنها گفتگو شده است.

۲. جوامع اللّغات ولوامع المصطلحات.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۱۶۶۸ کتابخانه علامه طباطبایی.[۱]

مولف فرهنگ مذکور یکی از دبیران پرکار دربار مرزبانان ایران است که اثر خود را به‌نام ابوبکر بن ابونصر نوشته است. او در کتاب خود می‌گوید که دراین فرهنگ، فقط واژه هایی از زبان عرب آمده که نویسندگان و دبیران فارسی زبان آنها را در منشأت خویش به کار برده‌اند. ولی او در عمل، بیشتر واژه های عرب را گرد آورده است و درباره آنها توضیح داده است . ترتیب این فرهنگ بر اساس حرف اول و دوم و سوم از ریشه کلمات عربی می‌باشد که در ذیل لغات مطالب علمی آنرا نیز بیان کرده است .[۲]

آغاز:

---

[۱]. نسخه پژوهی ۱ : ۲۱ و ۲ : ۱۴۲.

[۲] . فرهنگ های عربی به غارسی : ۱۳۹ .

الحمدلله الفائض علینا فیض انعامه و احسانه .... وبعد ، فقد

التمس منی بعض خلصان اخوانی ... ان اجمع له الفاظ یتداولها

کتاب الفرس فی مراسلاتهم ....

۳. فروق اللّغة :

۱. فروق اللّغات.

اثر ناشناس.

این اثر ترجمه‌ی فروق اللّغات سیّد نورالدین علی بن نعمت الله

جزایری می‌باشد.

ن . خ :

۱. ش ۱۱۷۰ ملّی.

۴. اضداد.

۱. ترجمه اضداد.

اثر سیّدنورالدین علی بن نعمت الله جزایری.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۷۵۴۲/۸ کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار.

۵. فرهنگ های مختص شعری.

۱. ترجمان القوافی.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۱۱۶۷/۱ مرکز احیاء میراث اسلامی .[۱]

۲) نسخه شماره ۷۷۰۷/۱ شورا[۲]

۳) نسخه شماره ۱۵۵ سازمان لغت نامه دهخدا .[۳]

۴) نسخه شماره ۱۸/۵ بخش۲ کتابخانه مجتبی مینوی .[۴]

۵) نسخه شماره ۲۰۱ عکسی کتابخانه موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.[۵]

این فرهنگ از دیگر آثار حبیش تفلیسی می‌باشد که ترتیب آن بر اساس حروف هجا می‌باشد .[۶] همچنین این اثر توسط فاضل

---

[۱] . فهرست نسخه های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی ۳ : ۴۵۱.

[۲] . فهرست نسخه های خطی شورا ۲۶: ۱۹۹ .

[۳] . نشریه نسخه های خطی ۳ : ۸

[۴] . فهرستواره کتابخانه مینوی : ۶۶ .

[۵] . فهرستواره کتابخانه مینوی : ۱۶۵.

[۶] . فرهنگ نامه های عربی به فارسی : ۷۹ .

معاصر آقای دکتر محمّد ابراهیم مالمیر تصحیح گردیده لکن

هنوز به طبع نرسیده است.

۶. فرهنگ های مختصّ پزشکی .

۱. بحر الجواهر

ن . خ :

ن . چ :

**بحر الجواهر**. الهروی، محمد بن یوسف. تحقیق موسسه احیاء طب طبیعی. چاپ اول : قم ،موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران، ۱۳۸۷. ۱ جلدی ، ۴۰۳ ص.

مولف فرهنگ مذکور محمد بن یوسف طبیب هروی است که در خراسان میزیسته است. او در این اثر لغات طبی، عربی، لاتین، یونانی و سریانی را که در علم طب متداول بوده است را جمع آوری کرده است و آن ها را به ترتیب حروف الفبا مرتب کرده است. وی معانی لغات را گاه به فارسی آورده و گاهی نیز به عربی آورده است. هروی در کتاب خودش احوال

برخی از اطباء و فلاسفه معروف را با استفاده از شهرزوری

آورده است که آن هم طبق حروف الفباء می‌باشد.[۱]

۲. فرهنگ‌های اصطلاحات علمی.

۲. چند موضوعی .

۱. البلغة المترجم فی اللّغة.

ن . چ :

**کتاب البلغه**. کردی نیشابوری، ادیب یعقوب بن احمد. مقابله و تصحیح به اهتمام مجتبی مینوی و فیروز حریرچی. چاپ اول : تهران، بنیاد فرهنگی ایران، ۱۳۵۵. ۱جلدی. بیست و دو + ۵۳۴ ، وزیری .

حاجی خلیفه از این اثر چنین یاد می‌کند :

**البلغة، فی اللغة لأبی یوسف: یعقوب بن أحمد الکردی، الأدیب النیسابوری. المتوفی: سنة أربع وسبعین وأربعمائة. ولمحمد بن أحمد بن محمد أیضا. جعله**

---

[۱] . فرهنگ های عربی به فارسی : ۱۹۷.

مجدولا. وأورد الألسنة الأربع في: مادة العربی، والفارسی، والترکی، والمغولی.[1]

این فرهنگ‌نامه اثر ابویوسف یعقوب بن احمد بن محمد بن احمد القاری الادیب البارع الکردی النیشابوری می‌باشد . وی از شاگردان ابی سعد بن دوست و ابومنصور عبدالملک ثعالبی نیشابوری می‌باشد . او همچنین فرهنگ مذکور از فرهنگ نامه‌های دستگاهی می‌باشد. نویسنده این فرهنگ ابویوسف یعقوب بن احمد القاری الادیب البارع الکردی النیشابوری می‌باشد. یکی از کهن ترین فرهنگ نامه های عربی به فارسی می‌باشد که در نیمه نخست سده پنجم نگاشته شده واسم کتاب در مقدمه آن ذکر شده است. اولین جا از این کتاب درسده هفتم به دست حبیش تفلیسی درکتاب خویش یاد شده و تاریخ نگارش کتاب در سال ۴۳۸ بوده است. کتاب مذکور به ترتیب معانی کلمات به دسته های مختلفی تقسیم شده است و در چهل باب گردآمده است که ترتیب ابواب آن درذیل می‌آید :

۱) باب۱ : درخلقت انسان و نام اعضاء و اندام های او .

---

[1]. کشف الظنون ۱ : ۲۵۳ .

۲) باب۲ : درمراتب خلقت انسان.

۳) باب۳ : در خویشاوندی‌ها.

۴) باب۴ : درجهان واقسام مخلوق‌ها.

۵) باب۵ : دردین‌ها و مذهب‌ها و ملت‌ها.

۶) باب۶ : در زنان.

۷) باب۷ : دردسته‌ها و جماعات و قطع.

۸) باب ۸ : درصنعتگران و پیشه وران.

۹) باب۹ : ابزارهای صنعتگران.

۱۰)باب ۱۰ : خوراکی‌ها.

۱۱)باب۱۱ : بیماری‌ها و داروها.

۱۲)باب۱۲ : آشامیدنی‌ها.

۱۳)باب۱۳ : پوشاکی‌ها.

۱۴)باب۱۴ : اسقاط و امتعه و خنور.

۱۵)باب۱۵ : اسب‌ها.

۱۶)باب۱۶ : سوارکاران.

۱۷) باب۱۷ : سلاح‌ها.

۱۸) باب۱۸ : استرها.

۱۹) باب۱۹ : خرها.

۲۰) باب۲۰ : گاوها.

۲۱) باب۲۱ : شترها.

۲۲) باب۲۲ : گوسفندان.

۲۳) باب۲۳ : آهوان و اوصاف آن‌ها.

۲۴) باب۲۴ : گاو وحشی.مهاة و نعجه:گاوماده.

۲۵) باب۲۵ : خر وحشی و خرگوش.

۲۶) باب۲۶ : درندگان.

۲۷) باب۲۷ : حشرات و پشه‌ها.خزندگان و انواع آنها.

۲۸) باب۲۸ : پرندگان.

۲۹) باب۲۹ : آوازها.صدای انواع حیوانات.

۳۰) باب۳۰ : فرزندان.انواع بچه ی حیوانات.

۳۱) باب۳۱ : کنیت ها.درچهارجنس: اب،أم،إبن،بنت.

۳۲) باب ۳۲ : زمین ها.

۳۳) باب ۳۳ : آب ها و رودها.

۳۴) باب ۳۴ : گیاه‌ها.

۳۵) باب ۳۵ : ساختمان‌ها.

۳۶) باب ۳۶ : آسمان.

۳۷) باب ۳۷ : زمان و وقت.

۳۸) باب ۳۸ : کیل و میزان ها.

۳۹) باب ۳۹ : رنگ ها.

۴۰) باب ۴۰ : متفرقه.

آغاز:

الحمدلله الذی عظمت نعمته و علت کلمته و توالت آلاؤه وتظاهرت نعماؤه .... فی ذکر اسماءالله تعالی : هوالله الذی: اوست خدای انکه ...

انجام:

والمرض : السقم فی قوله تعالی : فمن کان منکم مریضا ... کتب العبد الضعیف المحتاج الی رحمة الله تعالی محمد بن حسن بن حاجی الرازی ابوه فی التاسع و العشرین من شهر جمادی الآخر سنة اربع و خمسین و ست مائة .

تتمة:

۱. تتمة البلغة .

اثر ابوالحسن علی بن احمد فنجکردی که شاگرد یعقوب بن احمد و استاد میدانی صاحب السّامی فی الأسامی می‌باشد.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۳۴۳۳/۲ فیلم های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۱]

۲) نسخه شماره ۶۶۸ کتابخانه مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.[۲]

۲. مشکلات البلغه.

ن . چ :

علینقی منزوی ازوجود نسخه‌ای مخطوط به نام مشکلات البلغه درکتابخانه‌ی ملّی ملک خبرداده که با تحقیقات علی اشرف صادقی

---

[۱]. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ۲ : ۱۴۲.

[۲]. فهرستواره کتابخانه مینوی : ۱۸۳.

درضمیمه‌ی شماره‌ی دهنامه‌ی فرهنگستان معلوم گردیده که این اثر نسخه‌ای از تلخیص الإبانة (شرح السّامی فی الأسامی) است .

درهمان ضمیمه به صورت مصحّح به طبع رسیده است .

از صاحب البلغة آثار ذیل نیزشناخته شده است :

۱. امثله بحورالشعر . ش ۳۲۳۲/۵ کتابخانه‌ی ملّی .

۲. العروض . ش ۱۵۱۱/۷ کتابخانه ملّی ملک .

۳. المناجات . ش ۱۶۱۲/۶۹فیلم های کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران .

۲. مرقات الادب ( صحائف )

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۶۰۵۸/۱ نسخه های عکسی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.[1]

۲) نسخه شماره ۱۱ کتابخانه موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.[2]

۳) نسخه شماره ۳۷۲۳ کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی .[1]

---

[1] . فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۳ : ۲۳۸ .

[2] . کتابخانه مینوی : ۱۷۷ .

این اثرمنسوب به ادیب نطنزی می‌باشد که برای میتدیان در ۱۲ باب نگاشته شده است.[۲] این اثر به مقابله و تصحیح دکتر سیّد جعفر سجادّی توسط بنیاد فرهنگ ایران به طبع رسیده است .

آغاز:

الحمد لله مبدع الاشیاء بقدرته و مصرها ببدایع حکمته ...

۳. السّامی فی الأسامی

ن . خ :

ن . چ :

**السامی فی الاسامی**. المیدانی، ابوالفضل احمد بن محمد. به مقدّمه سیّد جعفر شهیدی. چاپ اول: تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، بهمن ۱۳۴۵. ۱جلدی. ۵۴۳ ص. وزیری.

این فرهنگ ازنوع فرهنگ نامه‌های دستگاهی می‌باشد. و چنانکه از اسم آن پیدا است حاوی اسم ها و صفت های متداول زبان عربی است که به معادل فارسی ترجمه شده است. مولف کتاب مذکور ابوالفضل احمدبن

---

[۱] . فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضو ی ۱۳ : ۱۳۱.

[۲] . فرهنگ های عربی به فارسی : ۲۶.

محمدبن احمدبن ابراهیم میدانی نیشابوری می‌باشد. اوهم‌عصر بازمخشری بوده است واستاد ابوالفضل بیهقی نیز بوده استکه در رمضان سال ۵۱۸ در گذشت . و این کتاب را بنابر آنچه که خودش در مقدمه گفته است به مجلس ابوالبرکات علی بن مسعودبن اسماعیل پیش کش نموده است. اما ترتیب این کتاب بدین صورت می باشد که درآن لغات راهمچون البلغه به ترتیب معانی مرتب ساخته‌است ودر چهل و سه باب جمع آوری کرده است .همچنین مصنف در دیباچه کتاب فصلی برای جمع های قیاسی و دستورهای آن قرار داده است.

بعضی آثاردیگرمیدانی :

جامع الامثال . مطبوع .

الهادی للشادی . مطبوع .

نزهةالطرف فی علم الصرف . مطبوع .

منیة الرّاضی فی رسائل القاضی .

مصادر .

کتاب النحو .

انموزج درنحو .

شرح المفضّلیّات .

تتمات :

۱. فهرست الفبایی لغات و ترکیبات فارسی السّامی فی الاسامی .

۲. الإبانة

این اثرنیزبه صورت عکسی به همراه فهرست الفبایی لغات وترکیبات فارسی السّامی فی الأسامی به همّت دکترمحمّددبیرسیاقی به طبع رسیده است .

۴. الأسمی فی الأسماء.

**الاسمی فی الاسما.** میدانی نیشابوری، ابوسعد سعید بن احمد بن محمد بن احمد بن ابراهیم. تحقیق، تصحیح، مقدمه، اضافات وتعلیقات جعفر علی امیدی نجف آبادی. چاپ دوم: تهران، انتشارات اسوه (وابسته به سازمان اوقاف وامور خیریه)، ۱۳۸۲. ۲جلدی. ج۱: ۵۴۹، ج۲: ۵۴۹، وزیری.

۵. مقدّمةالادب.

ن . خ :

ن . چ :

۱. **مقدمةالادب (پیشرو ادب)** . الزمخشری الخوارزمی، جار الله ابوالقاسم محمودبن عمر. به کوشش سید محمد کاظم امام. انتشارات دانشگاه تهران، اسفند ۱۳۴۳. ۲جلدی. ج۱: ۵۶ + ۵۲۴ + ۲.ج۲: شانزده +۸۴۰ +۴، وزیری .

مولف این فرهنگ نامه ابوالقاسم محمود بن عمر بن محمد بن عمر زمخشری می باشد .

زمخشری خوارزمی، علامه جارالله ابوالقاسم محمود. به اهتمام محمّد موقتیان. بامقدمه مهدی محقق (فلوکسومیله از روی چاپ لیپزیک به تصحیح ای جی وتزشتاینI. G wetzstein چاپ: اول: تهران، موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران و دانشگاه مک گیل. ۱ جلدی . ج۱: شانزده+۳۰۰+۲۷۰، رحلی .

۶. اللغة فی ترجمة الإسم .

اثرحسام الدین یابرهان الدین ابراهیم بن حسن یا حسین بن بنیسی شبستری نقشبندی.این اثر از جمله آثار وی می‌باشد که فرهنگی است دستگاهی و شامل اسماء می‌باشد .

۲) فرهنگ‌های بنایی .

فرهنگی که در آن کلمات بر اساس حروف الفبا چینش می‌شوند .

۱. خاص.

این ها خود بر چهار قسم اند :

۱. فرهنگ های شامل مصادر.

۱. کتاب المصادر.

ن . خ :

ن . چ :

**کتاب المصادر**. زوزنی،ابوعبدالله حسین بن احمد. به تصحیح تقی بینش. چاپ اول: مشهد، باستان، تیر ۱۳۳۹. ۲جلدی. ج۱:هفتادوشش +۶۰۰. ج۲:بیست وهفت +۸۰۸. وزیری.

کتاب مذکور از فرهنگ های بنایی می‌باشد و مولف این فرهنگ ابوعبدالله حسین بن احمد زوزنی می‌باشد. نام او در دیباچه کتاب المصادر و همچنین شرح معلقات سبعه همین

صورت آمده.تاریخ ولادت او مشخص نیست ولی در سال ۴۸۶ وفات نموده. وی مردی دانشمند و در زبان عربی صاحب نظر بوده همه اورا قاضی و امام خوانده اند و این می-رساند که درروز گار خود پیشوا ولغوی بزرگی بوده است. این اثر کتابی است که نزدیک به هزار سال از عمرش می‌گذرد و مأخذ و مصدر همه کتاب‌هایی بوده که بعد از او نوشته شده اند.کتاب زوزنی مجموعه ای است از مصادر عربی و ترجمه فارسی آنهاواین فرهنگ از منابع مهم زبان فارسی به شمارمی‌رود. ترتیب کتاب مذکور بدین صورت می‌باشد که به دو بخش مصدر های ثلاثی مجرد و مصدر های ثلاثی مزید تقسیم می‌شود. بخش نخست نیز دارای شش باب می‌باشد بخش اول آن مصدر هایی که عین الفعل آن ها در ماضی مفتوح ودر مستقبل مضموم است ( فَعَلَ یَفعُلُ ). دومین بخش آن مصدرهایی که در ماضی مفتوح ودر مستقبل مکسور است ( فَعَلَ یَفعِلُ ). بخش سوم مصدر هایی که در ماضی ومستقبل مفتوح اند ( فَعَلَ یَفعَلُ ). بخش چهارم آن مصدرهایی که در ماضی مکسور ودر مستقبل مفتوح( فَعِلَ یَفعَلُ ). بخش پنجم آن مصدر هایی که در ماضی ومستقبل مضموم اند ( فَعُلَ یَفعُلُ ).  بخش پنجم آن مصدر هایی که در ماضی و مستقبل مکسور اند ( فَعِلَ یَفعِلُ ). ودر تقسیم بندی هربخش، خود زوزنی در دیباچه کتاب می‌گوید: ( که در هر باب مصادر افعال صحیح را بر معتل مقدم قرار دادم. از سالم شروع کرده ام و مصادر را به

ترتیب حرف لام الفعل آنها بر حسب الفبا مرتب کرده ام اگر لام الفعلشان مثل هم بوده است عین الفعل را گرفتم و برای مصادر معتل در هر باب نیز اگر فاءالفعلشان یکسان بوده ترتیب لام الفعل و بعد عین الفعل را در نظرگرفته ام. در مورد اجوف که عین الفعلشان مشترک بوده ترتیب لام الفعل وپس از آن فاءالفعل را رعایت کرده ام و برای ناقص که لام الفعل آنها یکسان بوده نخست ترتیب عین الفعل و بعد فاءالفعل را گرفتم. در مضاعف که عین الفعل و لام الفعل همان داشته اند ترتیب فاءالفعل را منظور کرده‌ام. برای لفیف مفروق که لام الفعل و فاءالفعل الفعلشان مثل هم بوده ترتیب عین الفعل را رعایت کرده‌ام و در لفیف مقرون که لام الفعل و عین الفعل مشابه داشته اند ترتیب فاءالفعل درنظرم بوده است. برای مهموز صحیح اگر مهموز العین بوده ترتیب لام الفعل و بعد فاءالفعل رعایت شده و اگر لام الفعل مهموز داشته عین الفعل و فاءالفعل را گرفتم و .......الخ)[۱]. تمام کتاب زوزنی دارای ۵۰۰۰ بیت نوشته است.

و همچنین اثر دیگری که از زوزنی باقی مانده شرح القصائد المعلّقات السبع است.

۲. المهذّب فی المصادر.

اثر یعقوب بن احمد کردی نیشابوری صاحب البلغه.

---

[۱].کتاب المصادر ۱ : ۳۴

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۵۳۵/۲ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۱]

۲) نسخه شماره ۳۵/۲ عکسی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی.[۲]

۳) نسخه شماره ۳۴۹۹/۲ فیلم های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۳]

۴) نسخه شماره ۷۴ کتابخانه مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.[۴]

فرهنگ مذکور اثر ابویوسف یعقوب بن احمد کردی نیشابوری، صاحب البلغه، می‌باشد. این فرهنگ در ترجمه لغات عربی به فارسی و بر اساس ابواب صرف می‌باشد. او در مقدمه کتاب می‌گوید: پس از فراغت از تحریر کتاب ( البلغه المترجم فی اللغه ) چون استقبال مردم از آن شایان توجه بود برآن شدم تا کتابی به همان اسلوب در مصادر به سبک دیوان الادب ابراهیم فارابی نه غیر او مانند ابو علی الجعفری التیزای الضریر و دیگران، تالیف نمایم.

---

[۱]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۱ : ۳۴۱ .

[۲]. فهرست نسخه های عکسی کتابخانه عمومی ایت الله العظمی مرعشی نجفی ۱ : ۳۸ .

[۳]. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۲ : ۱۵۵ .

[۴]. فهرستواره کتابخانه مینوی : ۱۷۸ .

آغاز: ( اما بعد حمدالله ... فانی لما فرغت من تحریر کتاب البلغه المترجم فی اللغه ...) .

انجام: ، افتاده : ( باب فَعَل یفعِل بفتح العین من الماضی و کسرها من المستقبل.... الوجد توانگر شدن ، الوَخَذَ ان نوعی باشد از ).

۳. ثلاثی المصادر.

اثر ناشناس.

۴. تاج المصادر .

اثر ابوجعفر احمد بن علی بن محمّد المقرئ البیهقی .

ن . چ :

**تاج المصادر**. المقری بیهقی، ابوجعفر احمد بن علی بن محمد. تصحیح، تحشیه وتعلیقه ادیب عالمزاده. چاپ دوم: تهران، پژوهشگاه علوم انسانی ومطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰، ۲جلدی. ج۱: ۴۳۲، ج۲: ۱۰۶۶. وزیری .

کتاب مذکور از فرهنگ نامه‌های بنایی وشامل مصادر می‌باشد. مولف این فرهنگ احمد بن علی بن محمد بن احمد ابوجعفر بن ابی جعفر بن ابی صالح البیهقی او متولد بیهق می‌باشد که در سال ۴۷۰

۵. مصادر اللّغة .

ن . خ :

ن . چ :

**فرهنگ مصادر اللغه** . تصحیح دکتر عزیز الله جوینی. تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، ۱۳۶۲، ۱جلدی. بیست و شش + ۷۸۴ ، وزیری .

غرض اصلی از تدوین فرهنگ مذکور همچون فرهنگ های معروف دیگر آشنایی با احکام و مبانی اسلام و کتاب خدا و کلام رسول الله می‌باشد. و هدفش آموختن سخنانی است که مردم، روزانه بدان در امور اداری و اقتصادی و مسائل فقهی نیازمند بودند . مولف برای آوردن شاهد از احادیث و آیات و همچنین از سخنان بزرگان نیز استفاده کرده است تا به فرهنگ خود اعتبار بخشیده باشد . در این فرهنگ به مطالبی اشاره شده که آنها عبارتند از :

۱) شناخت شعری : مانند : المساندة و السناد : مخالفت افکندن میان قوافی شعر

۲) مباحث صرفی و زبانشناسی : مانند : الاِلباب ؛ والنعت من هذا مُلَّبِبٌ عن ابن السِّکّیت ، وقال ابن کیسان : هو غلطٌ و قیاسه مُلِبّ .

۳) مسائل فقهی : مانند : التظهیر : ظهار کردن از زن ، و هو قول الرجل لاِمرأته : انتِ علیَّ کظهر اُمِیّ و یُعَدَّی بمِن .

۴) رسوم و آیین : مانند : الاِشعار : خون آلود کردن کوهان شتر چون به حرم فرستند برای نحر را .

۵) رسوم جاهلیت : مانند : التسییب : بنده را سایبه کردن ، کان الرجل فی الجاهلیة اذا قال لغلامه انت سائبة عتق و لم یکن الولاء لمعتقه و قد نهی عنه ، و نیز ؛ الاِ متهاش .

این کتاب که تاریخ تالیف و تحریر ندارد فقط شامل بخش ثلاثی مزید است و دارای نامی نمی‌باشد . لیکن در پشت ورق اول یکی از نسخه‌ها، این کتاب به المصادر فی اللغه نام گذاری شده است. این نسخه با فرهنگ تاج المصادر و مصادر زوزنی فرق هایی دارد که از جمله آنان :

۱) مصادر اللغه در اول بعضی از باب ها و نیز در پایان کتاب، عباراتی دارد که المصادر، و تاج المصادر ندارد : مانند :

باب التفعل، و هو مما زیدت فی اوله تاءٌ مع تکرر العین.

۲) درمصادر اللغه در بعضی از باب، مانند مضاعف و معتل و... ترتیب آن با تاج المصادر و مصادر فرق دارد .

۳) لغات فارسی این فرهنگ بیش از تاج المصادر است.

۴) مولف مصادر اللغه یک بیت از ابی‌النجم، شاهد برای مصدر (الانتفاخ) آورده که نسخه های تاج المصادر و المصادر از آن خالی است :

صور فی صلب امین موصله منتفج الجوف عریض کلکله

۵) واژه‌های فارسی که در این کتاب آمده از لغات تاج‌المصادر و المصادر کهنه تر به نظر می‌رسد .

۶. مخزن اللغه .

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۵۸۲۹ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۱]

منزوی می‌نویسد :

درتکمیل مصادر زوزنی و «تاج المصادر» بیهقی نگاشته شده است. ومانندآنها به ترتیب ابواب ثلاثی مجرد و مزیدافعال مرتب می‌باشد.

نسخه شهید علی پاشا ۲۶۹۹: درکتابخانه سلیمانیه دراستانبول دردنبال «مهذب الاسماء»قرارگرفته ازبرگ ۵۸ تا۳۵ دفتراست.

۲. فرهنگ های شامل اسماء.

---

[۱]. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱۶ : ۱۰۰.

۱. تکملةالأصناف.

ن . چ :

تکملة الاصناف. الکرمینی، علی بن محمدبن سعید. به کوشش دکتر علی رواقی. چاپ اول: تهران، انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۵. ۲جلدی. ج۱: صد و چهل و پنج + ن + ۸۸۲. ج۲: ۸۸۳ تا ۱۸۲۸. رحلی.

این کتاب در شمار قدیم ترین فرهنگ نامه‌های عربی به فارسی است و از نظر تفصیل در شمار مفصل ترین آنها است . کتاب دارای ۲۸ باب و هر باب تقسیمات کوچک تری هم دارد.

۱. مهذّب الأسماء فی مرتب الحروف و الأشیاء.

ن . خ :

ن . چ :

**مهذّب الاسماء فی مرتب الحروف والاشیاء**. السجّزی، محمود بن الزّنجی. تصحیح محمد حسین مصطفوی. چاپ‌اول: تهران، انتشارات علمی وفرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی،۱۳۶۴. ج ۱ و ۲ : شانزده+ ۲۵۲.

کتاب مذکور ازنوع فرهنگ های بنایی می‌باشد و تنها اسماء در این معجم جمع آوری شده اند. مولف این فرهنگ نامه محمود بن عمر بن محمود بن منصور القاضی الزنجی السَجِّزی می‌باشد. ازاحوال مولف اطلاعات زیادی در دست نیست. و فقط محل تولد و زندگی مولف چناکه از کلمه سجزی برمی‌آید باید جنوب خراسان و منطقه سیستان باشد که این گمان را زبان و تعابیر مولف نیز تایید می-کند. کتاب مذکور شامل دو قسمت اسماء و حروف می‌باشد. دراین کتاب هرکلمه به فارسی ترجمه و شواهد حذف شده است. کتاب در۲۸باب می‌باشدوهربابی به سه بخش کوچکتر تقسیم شده است. ویک فصل نیز در آغاز کتاب برای نام‌های خدا اختصاص یافته و همچنین در پایان کتاب،خاتمه‌ای در اصطلاح های متفرقه افزوده شده است که خود این نیز دارای چند فصل است:

۲. تاج الأسامی (تهذیب الأسماء) .

ن . خ :

ن . چ :

**تاج الاسامی (تهذیب الاسماء)**. تصحیح علی اوسط کاظمی. چاپ اول: تهران، مرکزنشردانشگاهی‌تهران، ۱۳۷۶.بیست وچهار +۶۹۶ ، وزیری .

۳. مصرحة الأسماء .

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۱۳۸۲۴ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۱]

۲) نسخه شماره ۹۸۰ کتابخانه ملک.[۲]

۳) نسخه شماره ۵۵۰۵ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.[۳]

۴) نسخه شماره ۳۹۸۹ همانجا.[۴]

۵) نسخه شماره ۳۸۴۳ همانجا.[۵]

لطف الله بن یوسف حلیمی، در استانبول زندگی می‌کرد و در دربار عثمانی مشغول به تعلیم شاهزادگان آن دربار بود. در تاریخ فوت او دو قول وجود دارد که اسماعیل پاشا در هدیةالعارفین مرگ او را در ۹۲۲ قمری نوشته است . قول دیگری نیز وجود دارد که چلپی در کشف الظنون مرگ اورا به سال ۹۰۰ نسبت داده است . این مرد دارای آثاری می‌باشد که که در ذیل آورده می‌شود :

---

۱. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۳۷ : ۳۷۵ .

۲. فهرست کتابخانه ملک ۱ : ۵۰۵ .

۳. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۱۶ : ۲۴ .

۴. همان ۱۲ : ۲۹۸۳ .

۵. همان ۱۲ : ۲۸۲۵ .

۱) بحرالغرائب: لغتنامه ای است فارسی که منظوم و منثور می‌باشد .

۲) قائمه: این اثر در توضیح مشکلات بحرالغرائب نگاشته شده که در دو باب می‌باشد :الف- لغت فارسی به ترکی . ب- عروض و قافیه و بدیع.

۳) فرائض حلیمی.

۴) شرح فرائض.

۵) نثارالملوک.

۶) مصرحةالاسماء: در این فرهنگنامه فقط اسماء صریحه جمع آوری شده است و از مصادر و حروف تهی می‌باشد. ترتیب این فرهنگ بر اساس حروف هجاء و به ترتیب حرف اول و دوم ریشه مرتب شده است .

اثر لطف الله بن یوسف حلیمی.

فرهنگ دستگاهی و شامل اسماء مصرّحة می‌باشد.

۴. سماء الاسماء.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۳۱۰ کتابخانه ملک.[۱]

۲) نسخه شماره ۱۵۳۵۷ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.[۱]

[۱]. فهرست کتابخانه ملک ۳ : ۴۷۸ .

این فرهنگ اثر مهدی قلی خان بن علیقلی خان بن قرچغای خان است او از دانشمندان سده دوازدهم می‌باشد که فرهنگ خودرا به نام و به دستور شاه سلطان حسین صفوی تالیف کرد .

۵. منتخب اللغة.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۶۳ سازمان لغت نامه دهخدا.[۲]

منزویمی‌نویسد:

کتابچه‌ای است که محمّدتقی نامی برآید وفرزندش محمّد و علی تالیف کرده است واز «کنزاللغات » و «کشف اللغات » استفاده کرده و بردومین آنها اعتراض ها دارد.

ترتیب این کتاب به ترتیب حروف هجاء درپایان کلمه مرتب گردیده است . نام کتاب درمتن دیباچه «شهداللغه» بوده است، ومولف آنراخط زده ودرحاشیه «منتخب اللغه » نوشته است.

۶. زبدة اللغات .

---

[۱]. فهرست مختصر نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی : ۴۵۵

[۲]. نشریه نسخه های خطی ۳ : ۴۸ .

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۵۷۸/۲ کتابخانه وزیری.[۱]

۲) نسخه شماره ۱۵۹/۱–ج کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران.[۲]

اثر محمّد طاهر بن حسین سبزواری.

آغاز :

بسمله و به نستعین حمد بی‌حد و ثنای بی‌منتها که مشیان بلاغت نشان از بیان آن عاجزاند الخ .

انجام : برغم و برغوم غنچه ناشکفته .

۷. منتخبات اللغة.

منزوی می‌نویسد:

درسال ۲۹ ه . ق. درتهران کتابچه‌ای درلغت عربی به فارسی برای شاگردان آموزشگاه ها و تدریس املا چاپ شد که این جمله ها برصفحه عنوان آن دیده میشود: [ «منتخب اللغه»عربی جیبی به انضمام منتخبی از«حد ایقا لسحر»رشیدوطواط درفن بدیع باکمال امتیاز... فی شهرذیحجةالحرم ۱۲۹۱ ]

---

۱. فهرست نسخه های خطی کتابخانه وزیری یزد ۲ : ۴۸۸ .

۲. نسخه های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات ۱ : ۳۰۶

وسپس این کتاب به سال ۳۲۲ ه . ق . دربمبئی به اندازه جیبی کوچک در۴ صفحه پانزده سطری به چاپ سنگ به نام«منتخبات اللغة» منتشرگردید، که مجموعاً درپیرامون شش هزار واژه را ترجمه کرده است . وچون نویسنده این نسخه ; ملک الکتاب شیرازی، نام وطواط را برپشت نسخه چاپ تهران دیده چنان پنداشت که«منتخب اللغه»از وطواط می‌باشد، ونسخه خودرا به وطواط منسوب کرد، وگرنه این کتاب هیچ ارتباط به کتاب«حمدوثنای»وطواط ندارد وعبارات کتاب وترجمه واژه‌ها گواه است که از وطواط نیست و بسیار متاخر می‌باشد، اما نگارنده آن شناخته نبود، تاآنکه نسخه ای از آن نزد آقای دکترصادق کیا درتهران دیدم، ودرپایان آن عبارتی دیده می‌شودکه در پائین خواهم آورد، وبنابراین، نگارنده آن گویا محمّد باقر بن کربلائی ابراهیم گرگانی (یا کنگانی) است که درآغاز سده سیزدهم هنگامی که به آموزگاری کودکان مشغول بود، آنرا نگاشته است.

عبارت پایان نسخه دکترکیاچنین است:

تمت الکتاب بعون الملک الوهاب فی یوم دوشنبه سیم شهررجب المرجب درکنج مکتبخانه، دراوقاتیکه مشغول به تدریس اطفال کنگان بودم، چون نیک ملاحظه

کردم مشاهده نمودم که دنیا را وفائی وعمر را بقائی نمی‌باشد وبشر را امل های طویل وآرزوهای کثیر، درحینی که آفتاب عالم تاب از برج حوت به برج حمل نزول کرد، این چند اوراق را به جهت ... مسوده نمودم که در روزگار از این حقیر یادگار بماند.

خط نوشتم تا بماند یادگار    من نمانم خط بماند روزگار

حررها لعبد الحقیر محمّد باقر بن کربلائی آقا ابراهیم الکرکانی (یاکنکانی ) فی سنة۳ (شاید۲۳ ه . ق . باشد).

۸.

۱. فرهنگ های شامل اسماء و مصادر .

۱. کنزاللغات .

ن . چ :

**فرهنگ کنزاللغات.** ابن عبدالخالق بن معروف ، محمد . تصحیح سید رضا علوی . چاپ اول : تهران ، کتابخانه مرتضوی ، ۱۳۹۲. ۲ جلدی . ج۱: نه +۷۱۴+۶.ج ۲:۱۷+۷۱۵ الی ۱۴۶۸. وزیری .

نگارنده فرهنگ مذکور محمد عبدالخالق گیلانی معروف است . فرهنگ مذکور از معروف ترین لغت نامه های عربی به فارسی است که در آن واژه های قرآن وحدیث به ترتیب حرف آخر ریشه در۲۸ باب مرتب شده است ودر هر باب کلمات به ترتیب حرف اول درج شده‌اند. در این کتاب ابتداء مصادر ثلاثی مجرد وسپس مصادر ثلاثی مزید و رباعی ها وبعد از آنها اسماء غیر مشتق بیان شده است و همچنین گاهی اوقات از آیات و اخبار شاهد آورده شده است. در سرآغاز کتاب نیز، ۱۷قائده دستوری آمده است .

۲. فرهنگ های شامل اسماء و افعال .

۱. دستوراللّغة المســمّی بالخلاص.

ن ، چ :

۱. **دستوراللغه المسمی بالخلاص** .ادیب نطنزی ، بدیع الزمان ابوعبدالله حسین بن ابراهیم. مقدمه، تصحیح وپژوهش رضا هادیزاده .چاپ اول: تهران، پژوهشگاه علوم انسانی ومطالعات فرهنگی، تابستان ۱۳۸۰. نودونه+۶۷۵، وزیری.

۲. **دستور اللغه(کتاب الخلاص)**. ادیب نطنزی ، بدیع الزمان ابو عبدالله حسین بن ابراهیم بن احمد.تصحیح سیدعلی اردلان جوان.چاپ دوم :مشهد ، انتشارات آستان قدس رضوی ، ۱۳۸۹ ، ۱جلدی.۱۱۵+۱۱۲۳ .وزیری .

مولف فرهنگ مذکورذوالسانین، ذوالبیانین بدیع الزمان ابوعبدالله حسین بن ابراهیم بن احمد معروف به ادیب نطنزی می‌باشد . وی به دو زبان پارسی و عربی سخن می‌گفت .او یکی از شعرا و ادبا و لغویان بزرگ قرن ۵ هجری می‌باشد . واوهمچنین به سبب احاطه‌ای که به دو زبان عربی وپارسی داشت به او ذواللسانین و ذوالبیانین گفته می‌شد . از تاریخ تولد ، کودکی ، نوجوانی ، کیفیت زندگی و اساتید و شاگردان و مسافرتهای او اطلاعات دقیقی در دست نیست ولی اومراحل اولیه تحصیل و تکامل را در همان زادگاهش نطنز طی نموده است . همچنین سال وفات ادیب نطنزی را به سال ۴۹۷ نوشته اند . از جمله آثار ادیب نطنزی را می‌توان اشعار عربی و فارسی ویا المرقاة یا صحائف رانام برد که این فرهنگ ازنوع فرهنگ های دستگاهی عربی به فارسی می‌باشد وهمچنین در دیباچه مرقات و دستوراللغه شباهت هایی دیده می‌شود . اثر دیگری که ازنطنزی به جامانده که بیش از هراثردیگری موجب

بقای نام وفزونی شهرت ادیب نطنزی شده است کتاب دستور اللغه المسمی بالخلاص می‌باشد. البته درضبط نام این اثرنفیس اختلافاتی وجوداردکه برخی می‌گویند دستور اللغه و کتاب الخلاص دوکتاب جداگانه می‌باشد، چنانکه سعید نفیسی می‌گوید:وکتاب الخلاص درادب است و دستور اللغه درزمینه لغت تدوین شده وغیر ازکتاب الخلاص می‌باشد. اما قول صحیح این می‌باشد که ادیب کتاب رابرای آموزش زبان عربی، درصرف و نحوولغت و ابواب مختلفه دیگر تالیف کرده گوید: (اما بعد فهذا دستور اللغة العربیه المستعملة المعتمدة المأثوره الواردة فی کتاب الله و اخبار الرسول صلی الله علیه و سلم و......الخ) و پس ازتجدید نظر، چون آن راجامع و کامل می‌یابد، گوید :(وسَمَّیتُه بکتاب الخلاص ، لخلاصه من کل لفظ معاد و کلام معتاص ......الخ). مواردی راکه ادیب در تجدید تألیف منظور داشته و نمونه هایی ازآنچه رااعمال نموده تاکتاب ازصورت «دستوراللغه» بصورت «دستوراللّغه المسمّی بالخلاص»درآمده به قرار زیراست:اولین مورد افزودن مطالبی به محتوای کتاب درمقدمه و قسمت صرف و اشتقاق و گفتارآخرکتاب، واضافه کردن معانی تازه‌ای برمعانی لغات وافزودن لغاتی تازه دربخش لغات، که

قسمت اعظم کتاب را شامل است، به قسمی که حجم کتاب را ، قریب به دوبرابر تألیف نخست رسانیده است. دومین مورد حذف کلماتی که در تألیف نخست،ازنظرریشه در جای مناسب ذکر نشده بود. سومین مورد توجه به حرکات عین الفعل در ماضی و مضارع و اصلاحاتی از این دست. چهارمین مورد اختلاف تقسیم بندی ابواب و فصول تألیف مجدد متفاوت است که در ابواب و فصول به کار رفته تقدیم و تأخیری مشاهده می‌شود. پنجمین ازموارد اختلاف اصلاح معانی کلمات است و.....

۳. قانون ادب

ن . خ :

ن . چ :

**قانون ادب**. تفلیسی، ابوالفضل حبیش بن ابراهیم بن محمد. به اهتمام غلامرضا طاهر. ۳تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰. ۳جلدی . ج۱:

پنجاه و سه + ۵۴۲ . ج۲: ۵۴۳ تا ۱۰۶۶ . ج۳ : یازده + ۱۰۷۵ تا ۱۸۶۹.

وزیری.

**قانون ادب** این فرهنگ از نوع فرهنگ های بنایی می‌باشدو تالیف ابوالفضل حبیش بن ابراهیم بن محمد کمالی تفلیسی‌می‌باشد. مولف متوفی ۶۰۰ هـ . ق می‌باشد. ترتیب کتاب مذکور باتمام فرهنگ نامه های عربی به فارسی متفاوت است. حبیش فرهنگ خود را در ۲۹ باب تدوین کرده است.

ضمیمه

یکی از شاگردان مؤلف رساله‌ای را در تصریف ضمیمه‌ی این کتاب نموده است که در نسخه‌ی ش ۴۲۵ کتابخانه بریتش موزیوم موجود است .[۱]

السنه ثلاثه

ابوالمواهب سعدالدین سلیمان امین الله مستقیم زاده ترجمه‌ی لغات ترکی را نیز به این رساله ضمیمه نمود و با عنوان فوق الذکر منتشر ساخت .

۴. دستورالاخوان .

ن . خ :

ن . چ :

---

[۱]. فهرست ریو ۴ : ۲۷۳ .

**دستور الاخوان** . دهار ، قاضی خان بدر . دکتر سعید نجفی اسداللهی . چاپ اول : پاییز ۱۳۴۹ .۲جلدی.ج۱ : دوازده+۷۹۱،ج۲: ۱۰۷۰. وزیری .

۵. مطلع مقاصد اللغه .

عربی به فارسی دردوبخش ، نخست اسماء دوم افعال است . اسماء را به ترتیب حروف هجاء ودرهریک مفتوح ومضموم ومکسور به ترتیب مهذب الاسماء و دستوراللغه مرتب کرده است . وافعال را به ترتیب مصادر زوزنی، درشش باب ثلاثی مجرد، وسپس بابهای ثلاثی مزید ورباعی ها را آورده است .

دردیباچه نام کتاب آمده ونام مولف موجود نیست ولی ابن یوسف آنرا تالیف قرن هفتم ومولف را ترک تشخیص داده است . نسخه خط شرق ایران ونزدیک به خط هندی است،ترجمه ها به فارسی فصیح است، ودورنیست این کتاب همان زبده اللغة باشد که چلبی گوید دردوبخش اسماء وافعال بوده وآن‌را علاالدین علی بن مراد کاشی(م۶۲۴ ه.ق)نگاشته است. و همان را اسماعیل پاشا درهدیة العارفین فی اسماءالمولفین (جص ۷۰۶ ) تکرارکرده است .

۶.

۲. عام .

۱. مقدمة الادوات .

اثر ناشناس .

ن . خ :

ش ۳۰۵/۴ چستربیتی .

ن . ع :

ش ۳ / ۳۴۳۳ – ف دانشگاه تهران .

۲. الصحیفةالعذراء / الصحیفةالسدیدة.

اثر سدیدالدین ابی الفضائل محمدبن عمربن ابی بکرالنسفی .

ازاین فرهنگ لغت که نه عربی به فارسی یک نسخه درکتابخانه توپقاپو سرای ترکیه به شماره ۲۷۰۷ ازمجموعه سلطان احمدِثالث نگهداری می- شود که عکسی ازآن به شماره ۵۲ و۵۳ درکتابخانه مینوی ونیزعکس همان نسخه درمرکزاحیاءمیراث اسلامی درقم به شماره ثبتی دیگرموجوداست. علینقی منزوی ازعکس نسخه دردانشگاه تهران یاد کرده ولی شماره آنرا نداده است واکنون آن عکس دردانشگاه قابل

بازیابی نیست (فهرست نسخه های خطی فارسی، ج۳ ص۲۰۰۰؛ فرهنگنامه های عربی به فارسی (صص۱۴۰-۱۴۱) . نسفی این فرهنگ رابرای فقیهان ترکمان نگاشته است تابه عربی آموزی ایشان کمک کند. در این فرهنگ که در دو مجلد است، کلمات به ترتیب حروف اول و دوم کلمه مرتب شده است.

۳. صراح اللّغه فی ترجمة صحاح اللّغة .

ن . خ :

ن . چ . س :

مولف فرهنگ مذکور ابونصر اسماعیل بن حماد فارابی می‌باشد . فرهنگ او یکی از مهم ترین فرهنگ های عربی به فارسی می‌باشد.

۴. فرهنگ لغات یوسفی .

منسوب به یوسف بن محمّد یوسفی هروی .

۵. ترجمه و شرح قاموس .

اثر عبدالرّحمن بن حسین .

منزوی می‌نویسد :

۶. ترجمه و شرح قاموس .

اثر علّامه محمّد بن حسن شیروانی رحمه الله .

این اثر آن گونه که منزوی گزارش آن را می‌دهد بزرگ ترین فرهنگ عربی به فارسی است لکن در حال حاضر نسخه‌ای از آن نمی‌شناسیم .

۷. منتخب اللّغات .

اثر سید عبدالرشید بن سید عبدالغفور حسینی مدنی تتوی .

مطبوع توسط انتشارات علمیّه اسلامیّه .

۸. ترجمان اللّغه .

ن . خ :

ن . چ :

۱. **تهذیب و تصحیح ترجمان اللغه**، محمد بن یحیی بن محمدشفیع. چاپ اول: تهران، انتشارات شمس الضحی، پاییز ۱۳۸۷. ۲جلدی. ج۱: هجده + ۱۲۷۴.ج۲: ۱۳۹۶. وزیری .

۹. قابوس در شرح قاموس .

اثر مولوی محمّد حبیب الله اصفهانی قنوجی دهلوی .

از این اثر دو نسخه در ایران می‌شناسیم :

۱. ش ۸۶۶ مجلس .

۲. ش ۳۸۳ ملک .

۱۰.منتهی الارب فی لغات العرب .

ن . خ :

ن . چ :

**کتاب منتهی الارب فی لغة العرب.** صفی پوری شیرازی، عبدالرحیم بن عبدالکریم.تصحیح وتعلیق محمد حسن فوادیان ودکترعلیرضاحاجیان نژاد.چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران،۱۳۸۸.ج۱:بیست وشش+۹۴۹.وزیری.

عبد الرحیم بن عبد الکریم صفی پوری شیرازی این فرهنگ از نوع فرهنگ های بنایی عام می باشد . فرهنگ مذکور کتابی است که همه اقسام کلمه ، اعم از اسم و فعل و حرف و مشتقات افعال را بدون تفکیک به ترتیب الفبایی در بر دارند .

۱۱.اجمال حسینی.

مولف آن، واژه های غریب وکم استعمال درحدیث وجزحدیث رابه ترتیب حرف اول جمع کرده است .

۱۲.الازهر الواضح

حاجی خلیفه گوید :

**الأزهر الواضح، فی اللغة لمصطفی بن عثمان الرومی. وهو: مختصر. فسر: الکلمات العربیة بالفارسیة.أوله: (الحمد لله الملک السبحان... الخ) .**[۱]

۱۳.الفاظ مفرده

درپانصدبیت نوشتهشده است ولیکن مولف این اثر ناشناس، مرتب برحروف الفباء، وشاید باِاندکی تغییر همان لغات یوسفی باشدکه در قبل ذکر گردید .

۱۴.تبصرة الصبیان .

اثر فضل الله بن محمّد الشریف .

---

[۱]. کشف الظنون ۱ : ۱ .

کتابچه ای است درادبیات تازی ، به فارسی دردوبخش . ومولف به هریک نام جداگانه داده است . نخستین را«حدیقه»نامیده وبه ترتیب الفباء است . دوم را«بوستان»نام داده ودرآن قواعد ودستورهای نحو وصرف عربی را یاد کرده است . وهردو را روی هم «تبصرةالصبیان» نامیده است.

حدیقه را بربیست وشش باب بخش کرده ودرآن واژه هائی را که درگفتگوهای ادبی به کاررود، به ترتیب حرف آغاز آنهاگردآورده وبه پارسی گزارش داده است . چنانکه درباب الف، اللهم، احتساباً، اصلاً ومانندآنها را گزارش داده ودرباب جیم، جراک، جبروت، ومانند آنها را معنی کرده است .

ن . خ :

۱. ش ۱۸۰ دانشگاه تهران .

۱۵.تحفة الألفاظ .

اثر ناشناس .

این کتاب دارای سی ودو مطلب است. دو مطلب اول پراکنده است وازمطلب سوم تاسی‌ام مرتب به ۲۸ حرف الفباء است، ومطلب ۳ الفاظ متفرقه بسیط است . ومطلب سی ودوم الفاظ مرکبه وجملات اصطلاحی است .

ن . خ :

۱. ش ۴۳۷ ملک .

### ۱۶.الترجمان .

نگارنده کتاب شناخته نیست، ولیکن محتمل است که این کتاب همان «ترجمان‌اللغة» باشد که چلپی آنرا یاد کرده گوید: از شیخ علی بن نصرة بن داود است. وهریک از بیست و هشت باب را به سه بخش مفتوح و مضموم و مکسور تقسیم کرده وکتاب را برهشتاد و چهار باب مرتب کرده است . وآغازآن چنین است :

آغاز: الحمدلله الذی فضل لسان العرب بالفصاحة والبیان ...

اسم و فعل وحرف رامانند «خلاصةاللغات» درهم آمیخته وبه ترتیب حرف اول کلمه بربیست وهشت باب مرتب کرده، وهرباب برسه بخش

مفتوح ومضموم ومکسور، ودرهریک ازاین سه بخش کلمات را به ترتیب

حرف دوم مرتب کرده است . درصفحه اول ونیزدرواژه «قماميل»

ازکتاب «جوامع البیان» و «مقدمةالادب» نقل کند. امابیشترکلمات رااز

«صحاح» نقل کرده ودرنقل به کلمه «صحاح » اکتفاکرده وگاهی گوید:

کذا فی الصحاح .

۱۷.حدّ اللّغات .

این فرهنگ در آغاز سده چهاردهم نگاشته شده و مولف، در آن لغات

عربی مقامات حریری را به فارسی ترجمه کرده، و توضیح داده است.

ترتیب حروف این فرهگنامه بر این اساس می‌باشد که حرف آخر را

باب، و حرف اول را فصل قرار داده است.

ن . چ :

این کتاب در سال ۱۲۲۹ قمری در هندوستان برای دانشجویان زبان

عربی و فارسی در ۲۷۴ صفحه ۱۷ سطری چاپ شده است.

۱۸.خلاصة اللغات و تفسیر المشکلات.

اثر اسماعیل بن لطف الله باخرزی.

۱۹.فتح المثانی.

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۷۸۷ کتابخانه دانشکده الهیآت دانشگاه تهران.[۱]

نگارنده دردیباچه خودرا عثمان السمانی خوانده است. اثر او ویژه لغات قرآن می‌باشد، وآنهارابه فارسی ترجمه کرده است. ترتیب لغات در این فرهنگ بر اساس حروف الفبا می‌باشد.

۲۰.فرهنگ جامع .

فرهنگ مذکور اثر احمد سَیاح می‌باشد. وی صاحب کتابفروشی اسلام، در تهران می‌باشد. این فرهنگ که در تالیف آن از المنجد و منتهی الارب استفاده شده است در ۴ جلد تالیف شده است. از خصوصیت های دیگر این فرهنگ این است که در کنار بعضی لغات تصویر آنها را نیز می‌آورد.
[۲]

۲۱.فرهنگ خلیلی .

ن . خ :

---

[۱]. نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی تهران: ۹۷.

[۲]. فرهنگ های عربی به فارسی : ۲۸۶ .

ن . چ :

فرهنگ جیبی خلیلی. خلیلی، محمد، تهران: ۱۳۳۰. ۱جلدی. ۱۴ + ۹۸۸، جیبی .

اکثرکتب لغوی و فرهنگ نامه ها مفصل هستند و در جلد های زیادی منتشر شده‌اند و همین علت باعث شده است که استفاده از آنها برای طلاب و دانشجویان به سختی انجام گیرد. اما کتاب حاضر برای سهولت استفاده محصلین به این قطع تدوین شده است تا بتوان در همه جا از این کتاب استفاده کرده است . فرهنگ مذکور بر اساس روش های فرهنگ های قدیم نمی‌باشد، زیرا برخی ازآن فرهنگ‌ها، شامل لغات قرآن و یا فقط شامل اسما و یا مصادر می‌باشد. ترتیب کتاب همچون المنجد می-باشد که در آن حرف اول کلمه مأخذ قرار گرفته است . [1]

اثر محمد

مطبوع بامقدّمه سعید نفیسی .

۲۲.لباب کلام الله .

---

[1]. فرهنگ جیبی خلیلی : ۱۰ .

۱) تهران، ۱۳۳۰ ، جیبی. ۱۱۰ص.

اثر سید محمّد کرمانی که لغات قرآن را به فارسی ترجمه کرده است .

۲۳.اللغات بالعراب الثلاث .

در این فرهنگ لغات مثلث بدون هیچگونه ترتیبی گردآوری شده است.

ن . خ :

۱. ش ۲۹۶ سپهسالار .

۲۴.مخزن اللغه .

حاجی خلیفه گوید :

**مخزن اللغة مجلد. لبعض العلماء ألفه: لولده: محمد. أخذه من كتاب: (العين) . و (ديوان الأدب) . و (ديباج الأسماء) . و (البلغة) . ورتبه: على حروف المعجم للصبيان. وترجم بالفارسية. أوله: (الحمد لله الذى أكرمنا بسنة نبيه، وكتابه ... الخ) .**

۲۵.مقاصد اللغات .

ن . خ :

۱) نسخه شماره ۹۵۷۶/۲ کتابخانه ، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی .[۱]

۲) نسخه شماره ۱۹۳ کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.[۲]

مولف این فرهنگ علی اکبر بن آخوند ملا حسین یزدی می‌باشد که لغات عربی را به فارسی ترجمه کرده است. ترتیب حروف فرهنگ مذکور که در آن ده هزار واژه جمع آوری شده است براساس حرف اول و حرف ثانی می‌باشد. مولف، لغات عربی را درشت، و فارسی را به خط ریز در زیر آن نوشته است.دراین کتاب ده هزار واژه ترجمه شده است .

نام کتاب در دیباچه «مقاصداللغات» آمده ، ودرپایان کتاب «لغةالاعراب» نامیده شده است

آغاز :

الحمدلله الذی بعث بالحق نبیا ، و انزل القرآنا عربیا ، هدی للناس و بینات ،...امابعد قال الفقیر الی الله ذنوبهما ...

انجام :

[۱]. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۳۰: ۲۳۲ .

[۲]. فهرست کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ۲: ۴۵۷ .

یامع المیم : یم : دریا . یمین : سوگند . ( سپس جمله های ( ابجد هوز )

را گزارش داده است ).[۱]

۲۶.ملخص اللغات .

ن . خ :

ن . چ :

**ملخص اللغات** . کرمانی ،حسن خطیب. به اهتمام سیدمحمد دبیر سیاقی

و غلامحسین یوسفی. مرکز انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت

فرهنگ و آموزش عالی، ۱۳۶۲. ۱جلدی. نه +۲۰۶. رقعی .

ازحسن خطیب کرمانی. مرحوم دهخدا درکلمه «پیاده » ودرکلمه

«حدت» ازاین کتاب و این نگارنده یاد نموده است. آری صاحب

روضات گویدحسن خطیب قاری سبزواری مقیم مشهد خراسان ،شرحی

بر «مشارق الانوار»برسی، به دستورشاه سلیمان صفوی(۰۵–۰۷۸ ه )

نگاشت وباب«اسرارعدد» را ازآغاز بیانداخت مدت اقامتش

[۱] فرهنگ های عربی به فارسی : ۲۹۲

درمشهدخراسان چهل سال بوده است . تاریخ مرگ مولف دانسته نیست

ولی این را می‌دانیم که درااردستان[1]مدفون شده است.

۲۷.منتخب اللغه .

آغاز: افتاده : الاجام والاجم والاجام .

انجام : یوح : نامی است مرآفتاب را.

نسخه رضوی ۴۸ لغت خطی : خط نسخ بی نام و تاریخ (فهرست ۳۷۹:۲ ).

۲۸. منتخب اللغه .

شخصی به نام محمّد تقی لغتنامه‌ای کوچک عربی به فارسی برای دوفرزند خود به نام محمّد وعلی ترتیب داده است .

ترتیب کتاب بدین صورت است که حرف آخررا باب وحرف اول رافصل قرارداده است . واین کتاب دارای هزار و پانصد بیت شعر می‌باشد.

۲۹. لاروس.

---

[1]. شهری است میان کاشان و اصفهان . رک : معجم البلدان : ۱ : ۱۴۶ .

**فرهنگ لاروس.** جُرّ، خلیل. ترجمه سید حمید طبیبیان. چاپ پنجم: تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۳. ۲جلدی. ج۱: چهل و چهار + ۱۱۴۸. ج۲: ۱۱۵۴ – ۲۲۱۶، رقعی .

فرهنگ مذکور ترجمه عربی به فارسی فرهنگ لاروس می‌باشدوهمچنین این فرهنگ جزء نو ترین فرهنگ‌های موجود است که می‌توان گفت علاوه بر اصطلاحات معروف علمی، فنی، فلسفی و ..... لغات قدیمی و اصطلاحات ادبی را نیزدارا است . در ابتدای این کتاب قواعدی مربوط به فعل و اسم نیز جمع آوری شده است .

۳۰. الرائد.

**فرهنگ الفبایی الرائد.** مسعود، جبران. ترجمه دکتر رضا انزابی نژاد. چاپ اول: مشهد، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲,۲جلدی. ج۱: ۱۱ + ۹۹۳. ج۲: ۹۹۵–۱۹۰۵.وزیری.

در این فرهنگ که مولف برای نگارش آن ۱۳ سال تلاش کرد کلمات بر اساس حرف نخستین تنظیم شده‌اند برای مثال برای یافتن ارسل باید در باب همزه جست و جو کرد. البته جایی که نیاز بوده ریشه کلمه نیز ذکر

شده است. د این فرهنگ که لغات فلسفی، اقتصادی و ... آمده، از شرح و ضبط‌های دشوار نیز جلوگیری شده است. از دیگر ویژگی‌های این فرهنگ این است که معانی تازه که نتیجه دگرگونی‌ها و پیشرفت‌ها می-باشد نیز به معانی کهن افزوده شده است.

۳۱.المعجم البسیط.

المعجم البسیط(فرهنگ عربی به فارسی ساده). عبد الله، ناصر علی. چاپ اوّل: مشهد، مؤسّسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷. ج۱: ۱–۳۴۶. رقعی.

ااین فرهنگ که حدود ۱۲ هزلر واژه عربی را جمع آوری کرده، یک لغتنامه اساسی نمی‌باشد؛ زیرا مؤلّف در بیان غرض نگارش، گفته است که فرهنگ خود را برای دانشجویان نگاشته‌ام تا در قرائت و درک متون عربی معاصر، به آن‌ها کمک کند.

معلّم و متعلم باید در ذیل هر لغتی توجّه کنند که آن لغت را در کدام یک از این معاجم می‌توانند بیابند آن گاه با توجّه به شیوه‌ی آن فرهنگ به جستجو پیرامون لغت مورد نظر بپردازند.

## منابع و مأخذ


۱. اطلاعات عمومی پیام : سید محمود اختریان ، تهران : انتشارات عالمگیر، زمستان ۱۳۸۱ .

۲. الاسمی فی الاسما: ابوسعد سعید بن احمد بن محمد بن احمد بن ابراهیم میدانی نیشابوری، تهران: انتشارات اسوه (وابسته به سازمان اوقاف وامور خیریه)، ۱۳۸۲.

۳. السامی فی الاسامی: ابوالفضل احمد بن محمد المیدانی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، بهمن ۱۳۴۵.

۴. المستخلص فی ترجمان القرآن (جواهرالقرآن):محمد بن محمد بن نصربخاری، تهران: مرکز فرهنگی نشر رجا، زمستان ۱۳۶۵.

۵. بحر الجواهر: محمد بن یوسف الهروی، قم: موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.

۶. تاج الاسامی (تهذیب الاسماء): تصحیح علی اوسط کاظمی، تهران: مرکزنشردانشگاهی تهران، ۱۳۷۶.

۷. تاج المصادر: ابوجعفر احمد بن علی بن محمدالمقری بیهقی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.

۸. تذکره انجمن خاقان: فاضل خان گروسی، تهران: انتشارات روزانه ، ۱۳۷۶.

۹. تذکره میکده: محمدعلی وامق، سلسله نشریات ما، پاییز ۱۳۷۱.

۱۰. تراجم الاعاجم: ابوالمعالی احمدبن محمد غزنوی،تهران: اطلاعات، ۱۳۸۹.

۱۱. ترتیب ترجمان القرآن: عادل بن علی الحافظ،تهران: انتشارات بنیاد قرآن، فروردین ۱۳۶۰.

۱۲. ترجمان القرآن: میر سید شریف جرجانی، تهران: انتشارات بنیاد قرآن، فروردین ۱۳۶۰ .

۱۳. تهذیب و تصحیح ترجمان اللغه: محمدبن یحیی بن محمدشفیع، تهران: انتشارات شمس الضحی ، پاییز ۱۳۸۷ .

۱۴. دستور الاخوان: قاضی خان بدر دهار، پاییز ۱۳۴۹ .

۱۵. دستوراللغه المسمی بالخلاص: بدیع الزمان ابوعبدالله حسین بن ابراهیم ادیب نطنزی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی ومطالعات فرهنگی،تابستان ۱۳۸۰.

۱۶. شرفنامه: شرف الدین بن شمس الدین بدلیسی ، تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۷۷.

۱۷. شیوه نامه تصحیح متون: محمد جواد اصغری هاشمی، قم: انتشارات دلیل ما، زمستان ۱۳۸۸.

۱۸. فرهنگنامه های عربی به فارسی: علینقی منزوی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۷.

۱۹. معجم البلدان: یاقوت بن عبدالله یاقوت حموی، بیروت: انتشارات دار صادر

۲۰. فهرست کتابهای چاپ سنگی کتابخانه میرجلال الدین: حسین متقی، فتح الله ذوقی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران، ۱۳۸۹.

۲۱. فهرستواره دست نوشت های ایران: مصطفی درایتی، تهران: کتابخانه، موزه ومرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و موسسه فرهنگی و پژوهشی الجواد، ۱۳۸۹.

۲۲. لسان التنزیل: به اهتمام دکتر مهدی محقق، تهران: بنگاه ترجمه و نشرکتاب، ۱۳۵۵.

۲۳. کتابشناخت: محمد اسفندیاری، قم: انتشارات صحیفه خرد، ۱۳۹۰.

۲۴. فهرست مختصر نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی: سید محمد طباطبایی بهبهانی، تهران : انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۶.

۲۵. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی: عبدالحسین حائری، سوسن اصیلی ، سید جعفر حسینی اشکوری، محمود نظری، محمود طیار مراغی، محسن صادقی، سید محمد طباطبایی بهبهانی ( منصور )، جواد بشری، سید صادق حسینی اشکوری و ابوالفضل حافظیان بابلی، تهران: انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹.

۲۶. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی: علی صدرایی خویی ، ابوالفضل حافظیان بابلی، تهران: انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و موسسه پژوهشی فرهنگی الجواد، ۱۳۸۸.

۲۷. فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران: محمد تقی دانش پژوه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.

۲۸. فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیآت و معارف اسلامی مشهد: محمود فاضل، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۱ .

۲۹. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه اصفهان: سید جعفر حسینی اشکوری، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۵.

۳۰. فهرست نسخه های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی: سید احمد حسینی، قم: مرکز احیاء میراث اسلامی، ۱۳۸۳.

۳۱. فهرست نسخه های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی: سید جعفر حسینی اشکوری ، سید صادق حسینی اشکوری، قم: انتشارات مرکز احیاء میراث اسلامی، ۱۳۷۷.

۳۲. فهرست کتابخانه ملی تبریز: میرودود سید یونسی، تبریز: انتشارات کتابخانه ملی تبریز، ۱۳۵۰.

۳۳. فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران: سید عبدالله انوار، تهران: انتشارات کتابخانه ملی ایران، ۱۳۷۱.

۳۴. فهرست نسخه های خطی کتابخانه تخصصی مرکز تحقیقات دارالحدیث: علی صدرایی خویی، قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۸۳.

۳۵. فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی: غلامعلی عرفانیان، براتعلی غلامی مقدم، احمد گلچین معنی، مهدی ولایی و سید علی اردلان جوان، مشهد: انتشارات کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰.

۳۶. فهرست نسخه های خطی کتابخانه وزیری یزد: محمد شیروانی، تهران: خرداد ۱۳۵۳.

۳۷. نسخه پژوهی: ابوالفضل حافظیان بابلی، تهران: انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۵.

۳۸. فهرست کتابخانه ملک: ایرج افشار و محمد تقی دانش‌پژوه، تهران: تهران، ۱۳۵۲.

۳۹. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی: سید احمد حسینی و گروه فهرست‌نویسان کتابخانه زیر نظر محمود مرعشی نجفی، قم: انتشارات کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۷۱.

۴۰. فهرست نسخه های عکسی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی: سید محمود مرعشی نجفی، ابوالفضل حافظیان بابلی و محمد علی حائری، قم: انتشارات کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۷۱.

۴۱. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران: سید محمد حسین حکیم، محمد تقی دانش‌پژوه و علینقی منزوی تهرانی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۳.

۴۲. وجوه قرآن: ابوالفضل حبیش بن ابراهیم تفلیسی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، شهریور ۱۳۷۱.

۴۳. کتاب البلغه: ادیب یعقوب بن احمدکردی نیشابوری. تهران: بنیاد فرهنگی ایران، ۱۳۵۵.

۴۴. مقدمةالادب (پیشرو ادب): جار الله ابوالقاسم محمودبن عمرالزمخشری الخوارزمی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، اسفند ۱۳۴۳.

۴۵. کتاب المصادر، ابوعبدالله حسین بن احمدزوزنی، مشهد: باستان، تیر ۱۳۳۹.

۴۶. فرهنگ مصادر اللغه : تصحیح دکتر عزیز الله جوینی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی ، ۱۳۶۲.

۴۷. مهذّب الاسماء فی مرتب الحروف والاشیاء: محمود بن الزّنجی السجزی. تهران: انتشارات علمی وفرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی،۱۳۶۴.

۴۸. فرهنگ کنزاللغات:محمد ابن عبدالخالق بن معروف، تهران: کتابخانه مرتضوی، ۱۳۹۲.

۴۹. قانون ادب:ابوالفضل حبیش بن ابراهیم بن محمد تفلیسی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰.

۵۰. کتاب منتهی الارب فی لغةالعرب: عبدالرحیم بن عبدالکریم صفی پوری شیرازی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۸.

۵۱. ملخص اللغات:حسن خطیب کرمانی، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، ۱۳۶۲.

۵۲. کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون: حاجی خلیفه چلپی

۵۳. فرهنگ ادبیات فارسی: محمد شریفی، تهران: انتشارات فرهنگ نشرنو و انتشارات معین، ۱۳۸۷.

۵۴. فرهنگ جامع فارسی: محمد پادشاه ، تهران: انتشارات جمهوری اسلامی ، ۱۳۶۳ .

۵۵. نثر طوبی یا دائرة المعارف لغات قرآن مجید : علامه شعرانی و محمد قریب، تهران: انتشارات اسلامیه، ۱۳۸۸ .